

Četničke i slične nacionalističke organizacije u borbi protiv radničkog pokreta i Komunističke partije Jugoslavije u razdoblju između dva rata

Nusret Šehić

Neposredno poslije završenog prvog svjetskog rata novostvorena država Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca suočila se sa brojnim teškoćama i opasnostima. U momentu konstituisanja državne vlasti njeni nosioci sukobili su se sa veoma dinamičnim radničkim pokretom predvođenim Socijalističkom radničkom partijom (komunista), odnosno kasnije Komunističkom partijom Jugoslavije. Naročito se u tim danima razvio veoma snažan štrajkački pokret kao neposredna reakcija na izuzetno kritičan ekonomski položaj širih narodnih slojeva. On je prijetio da u temeljima potrese novu državnu tvorevinu. Radnički pokret u tim prvim godinama poslije rata postajao je još realnija opasnost za postojeći društveno-politički sistem poslije ostvarenih imponantnih izbornih uspjeha Komunističke partije Jugoslavije, prvo na opštinskim izborima i neposredno poslije toga na izborima za Konstituantu. U takvim društveno-političkim odnosima i uslovima nova buržoaska vlast, koja se nalazila u procesu svoje konsolidacije, morala je tražiti pomoć i podršku u borbi protiv naraslog radničkog pokreta ne samo aparata policije i žandarmerije već i privatnih, nelegalnih odreda nacionalista. Nosioci vlasti i buržoazija i kasnije u kritičnim momentima za vladajući društveno-politički sistem tražiće pomoć i ostvarivati saradnju sa nelegalnom vojskom nacionalista i stoga egzistiranje brojnih nacionalističkih organizacija i udruženja predstavlja svojevrsan fenomen političke istorije predratne Jugoslavije.

Lista »neprijatelja režima« odmah poslije završenog rata bila je duga i iscrpna.¹⁾ Nosioci vlasti našli su se pred zadatkom da ujedine prvenstveno »provjerene« i »odane« nacionalistički orijentisane poje-

¹⁾ Utvrđujući skalu »defetista« u tadašnjoj državi, *Srpska riječ*, glasilo Radikalne stranke u Bosni i Hercegovini pisala je u to vrijeme da su to na prvom mjestu

dince i grupacije u borbi protiv svih vrsta »defetista«, a naročito protiv radničkog pokreta i Komunističke partije Jugoslavije.

U prvoj fazi, prije nego što su se konstituisale pojedine režimske nacionalističke organizacije, kao što su Organizacija jugoslovenske napredne nacionalističke omladine, Udruženje četnika i Narodna odbrana, nosioci vlasti pribjegli su stvaranju, prema trenutnim prilikama i uslovima, narodne garde ili negdje drukčije nazivane narodne odbrane. To su bili privatni odredi nacionalista izvan zvaničnog sistema aparata vlasti i imali su zadatak da sinhrono sa odredima policije i žandarmerije suzbijaju i ugušuju radnički pokret. Ovi odredi bili su obrazovani u svakoj konkretnoj situaciji i prema trenutnim prilikama i nisu stoga predstavljali jedinstvenu organizaciju sa rukovodstvom koje bi usmjevalo njihovu akciju. Njih je mogao obrazovati i konkretno je obrazovao pojedini sreski načelnik u najdirektnijem sporazumu i saradnji sa vojnim vlastima. Uvijek su se stvarale uz blagonaklon stav vlasti i sa njihovom pomoći. Narodne garde stvarane su na teritoriji cijele zemlje. Valjda sam taj momenat, a još više veoma revolucionarna situacija u području Bosne i Hercegovine, uticali su da je glasilo Radikalne stranke u ovoj pokrajini, **Srpska riječ**, požurivala stvaranje narodnih gardi i u Bosni i Hercegovini. »U cijeloj Srbiji, pisala je **Srpska riječ**, osnivaju se društva Narodne odbrane protiv komunista. Sve su stranke u tome saglasne. Država je u opasnosti i mi svi, koji je volimo moramo je braniti. Poslije Srbije došla je na red Vojvodina, Novi Sad, Subotica i Bečkerek... Progovorio je Osijek i Zagreb...« Isti list takođe konstatuje da su odbori narodne odbrane prvenstveno osnivani u onim mjestima gdje je i uticaj komunista bio najjači. Zadatak članova Narodne garde bio je »...da štrajkačka mesta odmah zauzmu... svaki prema svojim sposobnostima i dozovu... u pamet i one čestite naše radnike, koji su zalutali«.²⁾

U toku 1920. i prvoj polovini 1921. organizirane su Narodne garde u većim mjestima Bosne i Hercegovine. Ovi odredi nacionalista neposredno su iskorišteni u ugušivanju i likvidaciji štrajkačkog pokreta koji je naročito potkraj 1920. godine zahvatio gotovo sve rudarske bazene u Bosni i Hercegovini. Isto tako oni su iskorišteni u nizu mjesta Bosne i Hercegovine u pojedinačnim obračunima sa radničkim pokretom.³⁾ Najveća nasilja Narodna garda izvršila je u Tuzlanskom rudarskom bazenu,

komunisti, ali takođe i svi oni koji sabotiraju državu, »...ko govori protiv države i Krune, ko stvara i širi neraspoloženje, ko grdi Srbe i Srbiju i uzdiše za Karlom i Franjom, ko demonstrativno govori nemački i neće da piše ćirilicu ako po zakonu mora, ko se ne pokorava naredbama pretpostavljenih, ko svojim osećajima daje takvog oduška kao da je sve prolazno« itd. *Srpska riječ* br. 7. god. XVII od 12. januara 1921.

²⁾ *Srpska riječ*, br. 86. god. XVI (II) od 4. maja 1920.

³⁾ U Banjaluci organiziranje Narodne garde izvršeno je na »...povjerljivom skupu...« a u rukovodstvo narodne garde ušli su »...pouzdati i valjani ljudi, koji će stupiti u sporazum sa srodnim organizacijama u Sarajevu i drugim našim mjestima...« Rukovodilac Narodne garde u Banjaluci bio je Kosta Majkić, istaknuti član Radikalne stranke i nekoliko godina kasnije rukovodilac SRNAO u Bosanskoj krajini. *Srpska riječ*, br. 18. god. III, od 18. januara 1921. Narodna garda stvorena je u Tuzli krajem 1920. — *Srpska riječ*, br. 12. god. III od 12. januara 1921. — Krajem 1920. stvorena je Narodna garda i u Novom Sarajevu — *Hrvatska sloga*, br. 3. god. III od 7. januara 1921.

u Kreki i okolnim selima Husino, Orašje, Parselu, Ljubači i Lipnici gdje se iselilo oko 100 porodica rudara pošto su prethodno bili istjerani iz državnih stanova u Tuzli. Oni su se smjestili kod svojih drugova rudara po seoskim kućama. Narodnu gardu naoružala je tamošnja Vojna oblast. Gardu su mahom sačinjavali malograđanski elementi iz redova sitnih trgovaca, obrtnika lumpoproletera a na području Tuzle predvodio ju je Risto Mihajlović, vlasnik zlatarske radionice.⁴⁾ Hrvatska građanska opozicija optuživala je Radikalnu stranku u Bosni i Hercegovini da je glavni inicijator osnivanja Narodne garde i da su u redovima Garde isključivo Srbi. Optužujući Radikalnu stranku da je osnivanju Narodne garde pristupila bez ikakvog sistema i reda, hrvatska građanska opozicija ističe da su garde preuzele na sebe kompetencije organa državne vlasti i »...počinile stotinama i stotinama zločina... silovanja, ubistava, krađa, teških telesnih povreda.«⁵⁾ U ovoj ocjeni ima pretjerivanja jer Narodna garda je, ipak, u krajnjoj liniji, bila pripomoć redovnim jedinicama vojske i policije. Prema nekim podacima, u likvidaciji pobunjenih rudara u selu Husino učestvovala su 2 bataljona vojske, oko 50 žandarima i 20 gardista. Ali činjenica je da su se gardisti naročito istakli u okrutnom ponašanju prema rudarima »...upadali su u kuće, premlaćivali sve živo, pljačkali i lomili pokućstvo.«⁶⁾ Česti su bili primjeri da su rudare kundacima istjerivali iz njihovih kuća, obarali na zemlju i premlaćivali kočevima. Pohvatane rudare sproveli su povezane u Tuzlu gdje su opet bili izloženi preziru, pljuvanju jednog dijela tuzlanske malograđanske i nacionalistički orijentisane čaršije.⁷⁾

Cjelokupna akcija oko likvidacije štrajkačkog pokreta rudara Bosne i Hercegovine pored antikomunističke note, nosila je u sebi i izrazito nacionalističko obilježje. Željelo se tim povodom optužiti Hrvate da su samo oni pristalice komunističkog pokreta, jer su se navodno radnički nemiri uglavnom javljali u mjestima koja su naseljena pretežno stanovništvom katoličke vjeroispovijesti. Tako je glasilo radikala u Bosni i Hercegovini **Srpska riječ** u povodu štrajka rudara pisalo da su organizatori ovih pokreta rudara »bosanski komunisti« koji su odranije poznati kao pristalice crno-žute monarhije i da najjače uporište imaju u katoličkim selima gdje su se najtješnje povezali sa »radićevcima« u borbi protiv Srba.⁸⁾ Cilj je bio da se ovakvim tumačenjima jedan izrazito klasni pokret obilježi kao nacionalistički, kao antisrpski i da se na nacionalnoj osnovi izvrši cijepanje radničke klase.⁹⁾ Stoga su likvidaciju štrajka radikali i pozdravili kao obračun sa svojim nacionalnim neprija-

⁴⁾ Jovan Vujatović: *Husinska buna*. Izdanje Narodna prosveta Beograd, Sarajevo, Zagreb—Sarajevo 1955, str. 48—55.

⁵⁾ Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS, I. knjiga. XIII redovni sastanak od 8. aprila 1921, str. 20—21.

⁶⁾ Jovan Vujatović, navedeni rad, str. 56.

⁷⁾ Isto.

⁸⁾ *Srpska riječ*, br. 1. god. III od 3. januara 1921.

⁹⁾ Na jedno pitanje gdje je sve uspio komunizam u Bosni i Hercegovini, *Srpska riječ* tačno tvrdi da su komunisti imali najjače uporište među radnicima, ali istovremeno dodaje da su uporišta KPJ u tuzlanskom, travničkom i banjalučkom okrugu stoga jaka, jer u tim krajevima pretežno živi stanovništvo katoličke vjeroispovijesti, što se tu osjeća jak uticaj »jezuitskog odgoja katoličkog sveštenstva« i, konačno, što su stanovnici tih okruga ogrezli u »frankovluku i austrijanštini«. *Srpska riječ*, br. 158. god. III od 6. avgusta 1921.

teljima. Oni su u svom glasilu tim povodom, pored ostalog, pisali: »Krajnje je vrijeme da je vlada obračunala s ovim zlikovcima i crno-žutim šuckorima, koji su i danas žedni srpske krvi i krvavo stečene inovine.«¹⁰⁾ Prirodna reakcija sa strane hrvatskih građanskih krugova bila je da su oni osnivanje Narodne garde ocijenili kao antihrvatsku akciju u kojoj garda ima ulogu oruđa u borbi protiv Hrvata. Oni nisu prihvatili zvanična obrazloženja nosilaca vlasti da su narodne garde osnovane protiv komunista. Kada su osnovane jedinice Narodne garde u Novom Sarajevu, oni su naglašavali da će njihov glavni zadatak biti borba protiv nesrpskih nacionalnosti, tj. prvenstveno protiv Hrvata. Istovremeno hrvatska građanska opozicija nije bila načelno protiv osnivanja Narodne garde, ali je bila protiv toga da u njihovom osnivanju ima monopol Radikalna stranka i da se u njene redove primaju isključivo Srbi. Drugim riječima, hrvatska građanska opozicija u BiH s jedne strane tolerira Narodnu gardu, a s druge strane istovremeno pledira da se ona osniva po nekom sistemu i redu.¹¹⁾

Pitanje Narodne garde bilo je razmatrano i u Ustavotvornoj skupštini. Vladini krugovi cijelu akciju objašnjavali su kao rezultat spontane reakcije stanovništva koje se organiziralo i prije donošenja Obznane u pojedinim krajevima zemlje. Očigledna tendencija vlade bila je u tome da se osnivanje Narodne garde ocjenjuje kao djelo odanih i poretku vjernih nacionalista i da same vlasti u svemu tome nisu bile upletene. Ministar unutrašnjih poslova naglašavao je da vlada nije osjećala potrebu za takvu pomoć građanstva pošto je »... njena rođena snaga za to dovoljna« i stoga je i on lično naredio nadležnim organima vlasti da »... savetuju građane da od toga odustanu a po potrebi da to suzbiju.«¹²⁾ Doista, postojalo je jedno naređenje ministra unutrašnjih poslova u vezi s osnivanjem narodnih gardi, ali je njegova intervencija u tom pogledu drukčije bila intonirana nego što je to on izložio poslanicima u Ustavotvornoj skupštini. U depeši koju je ministar Drašković uputio Zemaljskoj vladi za BiH od 16. januara 1921. izdaje se naređenje da Vlada treba »... na vrlo zgodan način saopštiti osnivačima »Narodnih gardi« i onima koji bi imali nameru da ih osnuju, da ih rasturaju, jer sada nema potrebe za njihovim osnivanjem.« Ujedno Drašković izražava zahvalnost osnivačima narodnih gardi na njihovoj »patriotskoj predusretljivosti« i naglašava da, ako bi se »kasnije ukazala potreba za osnivanjem narodnih garda ta će vlada biti izvještena.«¹³⁾ Međutim, ovakva naredba nije izdata u toku 1920, a naročito u jeku štrajkačkih akcija radnika rudara u decembru iste godine kada su garde u najvećoj mjeri uzele učešća u likvidaciji radničkog pokreta već početkom 1921. Tada je u svojoj depeši ministar mogao upozoriti da »sada nema potrebe za njihovim osnivanjem«, tj. osnivanjem gardi, jer su one već s uspjehom obavile svoj zadatak. I druga ministrova depeša od 20. januara iste

¹⁰⁾ *Srpska riječ*, br. 236. god. II, od 23. novembra 1920.

¹¹⁾ *Hrvatska sloga*, br. 10. god. III, od 25. januara 1921. Vidi isto i od 23. januara 1921.

¹²⁾ Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine, I. knjiga, XIII. redovni sastanak od 8. aprila 1921. Iz govora narodnog poslanika Hrvatske težačke stranke I. Pačića, str. 32—33.

¹³⁾ Arhiv Bosne i Hercegovine, fond Zemaljske vlade BiH, br. 5528 od 1921. (Dalje: ABH FZV BH).

godine napisana je u sličnom tonu kao i prva i u njoj se izražava zahvalnost osnivačima narodnih gardi »...na dobroj volji i trudu oko obrane i zaštite državne bezbednosti i pravnog poredka« i istovremeno ukazuje na mogućnost za njihovim ponovnim osnivanjem. I u tom slučaju »...država će imati i znati — kaže ministar — na koga da se obrati.«¹⁴⁾ Kad se Vlada posredstvom svog ministra u Ustavotvornoj skupštini javno ograđivala u pogledu osnivanja i akcija Garde, ona je to učinila da bi umanjila svoju krivicu u pogledu svih onih akcija gardista koje su u očima javnosti bacile ružnu sliku na cjelokupan postojeći aparat vlasti. U suštini najviši organi državne vlasti pozdravili su akciju gardista i opet u jednoj novoj situaciji računali na njihovu podršku.

Povod za nove i svježije akcije nacionalista u polovini 1921. protiv radničkog pokreta i KPJ dali su: prvo, neuspjao pokušaj atentata na regenta Aleksandra i zatim atentat na ministra Draškovića od strane Alije Alijagića. Nacionalisti su ponovno izbacili parolu za okup svih »patriota« zemlje u borbi protiv radničkog pokreta i KPJ. Istaknut je i zahtjev za stvaranjem »patriotskih« udruženja. Beogradski list **Balkan**, glasilo najekstremnijih nacionalističkih krugova, pisao je tim povodom, pored ostalog, sljedeće: »Izvršimo opštu mobilizaciju zaostalih solunaca i patriota i stupimo otvoreno u borbu protiv ološa i uništimo gubu na telu državnog jedinstva ... Solunci prebrojmo se! Ima nas valjda dosta da ovoj anarhiji na put stanemo.«^{14a)} Oživjela je opet ideja o obnavljanju narodnih gardi. Baš u povodu pomenutih atentata Klub omladine Radikalne stranke za moravski okrug u Srbiji istakao je zahtjev da se najenergičnije povede borba protiv antidržavnih elemenata, a ukoliko vlada ne bi imala uspjeha u tim akcijama, narodne mase će »...a naročito omladina organizovati Narodnu odbranu za uništenje antidržavnih elemenata i uništiti do korena tog unutrašnjeg neprijatelja i demona.«¹⁵⁾ I u Bosni i Hercegovini opet je tada oživjela ideja o narodnim gardama. »Vrijeme je pokazalo, pisala je **Srpska riječ**, da smo imali pravo. Naše Narodne garde u Bosni koje smo mi osnovali radile su tajno, jer ih je spriječavala demokratska policija, ne predviđajući zamašnost jedne zlikovačke akcije. Od sada će naše Narodne Garde javno da se osnivaju u svakom gradu, varoši i kasabi...«¹⁶⁾ Međutim, zabilježeni su samo pojedinačni slučajevi stvaranja Narodne garde, odnosno Narodne obrane. 7. jula 1921. stvoren je na inicijativu najistaknutijih nacionalista u Bosanskoj Krupi odbor Narodne odbrane, koji je imao prvorazredan zadatak da se bori protiv »destruktivnih elemenata«. Osnivanje ovog odbora žandarmerijska komanda u Bosanskoj Krupi popratila je ovakvim komentarom: »Odbor kao i pododbor upisuje članove koji će biti van Narodne odbrane i potpora vlastima u pogledu komunističkih i drugih antidržavnih lica. Osim toga je program odbora da se uskrati pomoć, kapital i potpora komunističkim licima, da se njihove radnje, zanati i opće posao bojkotuje, dalje da se svaki njihov rad i kretanje u koliko

¹⁴⁾ ABH FZVBH, br. 789, od 1921.

^{14a)} *Balkan*, br. 187. god. VIII od 24. jula 1921.

¹⁵⁾ *Balkan*, br. 200. god. VIII, od 5. avgusta 1921.

¹⁶⁾ *Srpska riječ*, br. 149. god. III, od 26. jula 1921.

vlasti ne uzmgnu, nadzire po narodnoj obrani.«¹⁷⁾ Izgleda da je ovaj odbor ostvario mršave rezultate pošto nekoliko mjeseci kasnije okružno načelstvo u Bihaću u svom izvještaju Pokrajinskoj upravi u Sarajevu konstatuje pored ostalog i to da »... ova cijela akcija, koja je u početku sa velikim oduševljenjem primljena bila, danas samo na papiru stoji. Građani sami se osvjedočili, da za sada ne postoji potreba osnivanja odbrana protiv spomenutog elementa, jer vlasti same stoje na oprezi.«¹⁸⁾

U povodu atentata na ministra M. Draškovića došle su do izražaja i inicijative druge vrste nacionalistički orijentisanog dijela bosansko-hercegovačkog stanovništva. U Sarajevu su izbile demonstracije nacionalista (jednog dijela dobrovoljaca i članova srpskog sokola), ali je u pozadini cijele akcije stajalo rukovodstvo Radikalne stranke u Sarajevu. Nacionalisti su provalili u Dom radničkih i sindikalnih organizacija, demolirali prostorije Doma. Sarajevska **Srpska riječ** obavijestila je svoje čitaoce o tom događaju veoma »slikovito«: »Omladina je provalila u prostorije doma, pisao je ovaj organ Radikalne stranke, polupala sve slike apostola komunizma i nađena je crvena svilenka zastava na tavanu. U veliku dvoranu unešena je slika Regenta, a gdje se negda razlegala komunistička pesma terorizma, zabrujala je iz njihovih mladih grudi srpska himna, ta sveta narodna molitva.« Neposredno poslije toga, demonstranti su spalili crvenu zastavu uz pjevanje srpske himne i isticanje parola, »Živio Kralj Petar!«, »Živio Regent Aleksandar«, »Smrt komunizmu!«, i sl.¹⁹⁾ **Glas slobode** tim povodom pisao je da su nacionalisti izvršili napad na socijaliste, a ne na komuniste, tj. na socijalistički radnički dom i uništili tom prilikom inventar i arhivu radničkih organizacija i pjevačkih društava. »To se nije dogodilo, pisao je **Glas slobode**, ni u Zagrebu ni u jednom mestu Jugoslavije.«²⁰⁾ Međutim, i u Beogradu su nacionalisti na svojim antikomunističkim mitinzima tražili da se osnuje antikomunistička liga i istovremeno su istakli zahtjev da se donese zakon o zaštiti države i da se osnuju garde za zaštitu države.²¹⁾ To je bila smišljena akcija vladajućih krugova da tim putem pripreme javnost za objavljivanje jednog zakona koji je već bio u pripremi.

U ovo vrijeme, poslije atentata na Draškovića nije uslijedilo stvaranje narodnih gardi, analogno onim iz 1920. godine, pošto su u to vrijeme ili već nastale ili su bile u formiranju nacionalističke režimske organizacije, koje će svoj cjelokupan rad ostvarivati u najužoj vezi s aparatom vlasti. Neosporno je da su ranije garde na svoj način i u određenoj mjeri utrle put stvaranju nacionalističkih organizacija, kao što su tada bile Jugoslovenska napredna nacionalistička omladina (JNNO), Udruženje četnika, Narodna odbrana, a tri godine kasnije Srpska nacionalna omladina (SRNAO). Akcije protiv radničkog pokreta i ne samo radničkog pokreta nego i svih oblika opozicije vladajućim režimima predratne Jugoslavije režiraju se otada unutar ovih organizacija uz svestranu podršku, inicijativu i pomoć aparata vlasti.

¹⁷⁾ ABH, fond Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu br. 1296 od 1921. (Dalje: ABH FPU BH).

¹⁸⁾ ABH FPUBH, br. 1296 od 1921.

¹⁹⁾ *Srpska riječ*, br. 147. god. III, od 23. jula 1921.

²⁰⁾ *Glas slobode*, br. 147. god. IX, od 28. jula 1921.

²¹⁾ *Srpska riječ*, br. 148. god. III, od 25. jula 1921.

Od časa kad je objavljena vijest da je izvršen atentat na ministra Draškovića, članovi JNNO izašli su na ulice da demonstriraju protiv »komunističkog terora«.²²⁾ Neposredno poslije svog osnivanja, Udruženje četnika mnogo jasnije nego u svom statutu preciziralo je svoje zadatke kada je povodom ubistva ministra Draškovića prijetilo komunistima riječima: »Do istrage naše jal' njihove«! Četnici moraju da se organizuju kaže se u njihovom proglasu i njihova akcija ne smije nikada prestati »...sve dotle dok ovoj napaćenoj zemlji zločinci prete i traže njenu smrt... Ovu državu smo mi sagrađivali i nećemo dopustiti da je iko ruši pored nas živih...«²³⁾ A o svojoj ulozi u borbi protiv radničkog pokreta u toku 1921. Narodna odbrana pisala je u svom glasilu nekoliko godina kasnije, pored ostalog, sljedeće: »Odmah posle svršenog rata ona (tj. Narodna odbrana — pr. moja) je digla svoj moćni i organizovan glas u borbi protiv komunizma i veliki deo njene zasluge ima u tome, što je crna kob rušenja preletela preko naše zemlje, zadavši joj relativno male potrese i štete.«²⁴⁾ Bilo bi, međutim, jednostrano tvrditi da je zadatak navedenih nacionalističkih organizacija bio isključivo borba protiv radničkog pokreta. I one same naglašavale su da im je zadatak borba protiv svih vidova opozicije režimu i zavisno od toga šta je u datom trenutku ocijenjeno kao realna opasnost za vladajući sistem određivalo je i pravac svoje akcije. Poslije niza represivnih mjera protiv KPJ i radničkog pokreta, koje su od kraja 1920. tj. od Obznane, odnosno, od polovine 1921. kada je donesen Zakon o zaštiti države imale i svoju »zakonsku« osnovu, došlo je do slabljenja radničkog pokreta. Unutar KPJ taj proces je potenciran unutrašnjim frakcijskim borbama. Aparat policije i žandarmerije mogao je sada primiti gotovo glavni dio posla u daljoj borbi protiv radničkog pokreta i stoga od toga vremena slijedi sve naglašenija borba nacionalističkih organizacija protiv opozicije vladajućem režimu koja je dolazila iz redova građanske političke opozicije, prvenstveno protiv hrvatskog nacionalnog pokreta koji je personificiran u Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci. Međutim, za cijelo to vrijeme nisu prestajale i pojedine njihove akcije protiv KPJ i itd. I rukovodstva pojedinih političkih stranaka građanske opozicije pretpostavljala su da su tadašnje nacionalističke organizacije koje su stvarane pod patronatom vlasti opasnost za njih same i stoga su neposredno reagovalе kad su one stvarane. Potkraj 1921. godine kada se u Sarajevu obrazuje JNNO, hrvatska građanska opozicija okupljena oko Hrvatske težačke stranke (HTS) reagovala je živo protiv toga. U svom glasilu **Hrvatska sloga** tim povodom se pisalo: »Sada vlada moralno potpomaže, novčano podupire i dapače organizira ljude kojima opet sama vlada stavlja u zadaću, da, na mig odozgo terorom i nasiljem ruše sve ono, što strančarima na vladi nije po čudi.«²⁵⁾ Jugoslovenska muslimanska organizacija posredstvom svog lista **Naša pravda** oglasila je osnivanje JNNO u Sarajevu člankom koji je nosio naslov **Stvaranje fašizma u Sarajevu**. »Ovdje je, pisao je pomenuti list, jedna nedisciplinirana,

²²⁾ Branislav Gligorijević: *Orjuna*. Izdanje Instituta društvenih nauka. Zbornik radova, knjiga V, Beograd 1963, str. 322—323.

²³⁾ *Srpska riječ*, br. 151. god. III, od 28. jula 1921.

²⁴⁾ *Narodna odbrana*, br. 1. god. I, od 1. maja 1926.

²⁵⁾ *Hrvatska sloga*, br. 275. god. III, od 30. decembra 1921.

jedna teroristička akcija i vlada je u stanju još da je spriječi, a ne učini li to, ona neka je unaprijed svjesna da će ona i samo ona snositi sve grijehe koji nastanu uslijed stvaranja »jugoslovenskog fašizma.«²⁶⁾ JNNO je u svom statutu definisala terorističku akciju kao metod svoje borbe jer u svom programu, i to u onom dijelu u kome se govori o »nacionalističkoj praksi« doslovno nalaže svojim članovima: »Cio rad sprovodi se negativnom destruktivnom metodom pored konstruktivne. Negativni rad ide za temeljnim iskorenjenjem svih elemenata, društava i grupa i stranaka, koje hoće da ruše državno postojanje i jedinstvo Nacije, pa u potrebi ne ćemo zazirati da organizirano istupimo protiv svakog rada koji smatramo da ugrožava elementarne uslove narodne budućnosti. Prema tome pobijaćemo plemenski i pokrajinski separatizam, historijske predrasude, verski fanatizam i intoleranciju i sve neaktivne bilo štetne faktore u narodnoj privredi, društvu i kulturi.«²⁷⁾ Međutim, Policijska direkcija u Sarajevu nije ni pomišljala da bilo što poduzme protiv osnivanja JNNO u Sarajevu nego je u povodu pisanja **Hrvatske sloge** i **Naše pravde** u svom izvještaju Pokrajinskoj upravi konstatovala da su ciljevi JNNO integralni nacionalizam, onemogućavanje protudržavnih akcija i stvaranje jugoslovenskog nacionalizma i stoga je odobrila stvaranje iste organizacije i dozvolila poslije održane skupštine ove organizacije da njeni članovi organiziraju povorku gradom.²⁸⁾

Zadržali smo se nešto opširnije na reagovanju javnosti i vlasti povodom osnivanja JNNO pošto je ova nacionalistička organizacija ostvarila veoma rano usku akcionu saradnju sa Udruženjem četnika.²⁹⁾

Buržoazija je u borbi protiv naprednog radničkog pokreta nalazila oslonac ne samo u svom aparatu državne vlasti i režimskim nacionalističkim organizacijama već takođe i u jednom dijelu radničkog pokreta. Konkretno, u razdoblju od 1919—1921. u Bosni i Hercegovini ona je sebi saveznika našla u grupi socijalista sa krajnje desnog krila koja je po svom glasilu **Zvono** popularnije nazivana »zvonaši.«³⁰⁾ S obzirom na konkretnu ulogu koju su imali i zato što su u prvi plan isticali nacionalni momenat u građanskoj štampi, uobičajio se za »zvonaše« naziv nacionalni socijalisti. Njihovi protivnici unutar radničkog pokreta nazivali su ih jednostavno socijal-šoviniisti. Ova grupacija unutar radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini nije nikada postala ozbiljniji činilac,

²⁶⁾ *Naša Pravda*, br. 31, od 10. decembra 1921.

²⁷⁾ ABH FPU BH br. 15137 od 1921.

²⁸⁾ Isto.

²⁹⁾ O akcionoj saradnji Orjune i Udruženja četnika pisalo je novosadsko glasilo Orjune *Vidovdan* sljedeće: »Orjuna i Udruženje četnika spajaju mnoge veze: obe su potpuno nezavisne, nadpartiske organizacije. Četničko udruženje usvaja potpuno program o integralnom jugoslovenskom jedinstvu. Četnici i Orjuna vode borbu protiv svih separatista i defetista. Ove srodne linije dobile su svoju sankciju i u pismenom ugovoru koji je 1923. godine sklopio Direktorijum Orjune sa Upravom Četničkog udruženja. Ugovor predviđa zajedničku akciju u predviđenim slučajevima opasnosti po Otadžbinu. Potpredsednik Birčanin izabran je velikim čelnikom Orjune-zapovednikom svih naših jedinica. Vojvoda K. Pećanac kao i mnoge druge proslavljene četničke vojvode članovi su Orjune. U svim mestima gde postoje obe organizacije one istupaju zajednički kod svih manifestacija.« — *Vidovdan*, br. 81. god. III, od 2. novembra 1924.

³⁰⁾ Vidi detaljnije o tome: Toma Milenković, *Socijalšoviniistička grupacija u Bosni i Hercegovini — Zvonaši* (1919—1921). Izdanje Instituta društvenih nauka, Beograd 1965. Zbornik radova, knjiga VII.

ali je, s obzirom na svoju ulogu razbijača jedinstvenog radničkog pokreta, bila favorizirana od režima. U okviru teme koju obrađujem ona je za nas interesantna kao fenomen, jer je unutar radničkog pokreta manipulirala nacionalnim atributima i u kritici naprednog radničkog pokreta nalazila dodirne tačke sa tadašnjim ekstremnim nacionalističkim strujama.

U listu **Zvono** desni socijalisti opravdavali su u horu s ostalim građanskim političkim i nacionalističkim organizacijama progone naprednih radnika i kao i sve ekstremne nacionalističke struje u to vrijeme aktuelizirali su zahtjeve za protjerivanjem radnika neslovenske narodnosti, jer tobože, zbog njihovog favoriziranog materijalnog položaja trpe domaći radnici a još više zbog toga što su »stranci« nosioci komunističkih ideja i vodeće ličnosti u komunističkom pokretu u Bosni i Hercegovini. Za Socijalističku radničku partiju Jugoslavije (komunista) tvrdili su da je neprijatelj države, da je u savezu sa boljševicima iz Rusije i Mađarske i da ih oni materijalno pomažu, da žele da izvrše prevrat i omogućе povratak ranije austrijske uprave.³¹⁾ U jednoj interpelaciji koja je upućena ministru unutrašnjih poslova, ministru šuma i ruda i ministru za socijalnu politiku u povodu sukoba naprednih radnika sa »zvonašima« u Drvaru pisao je Jovo Šmitran, pored ostalog, sljedeće: »Znaju li gospoda ministri, iz kakovih se elemenata regrutuju drvarski komunisti? Da su oni okoreli protivnici našeg naroda, njegove novostečene slobode i državne ideje, i da su mnogo puta izjavljivali u društvu: Da jedva čekaju dolazak talijanske vojske iz Dalmacije, da ih oslobodi Jugoslavije.«^{31a)} I kritika komunističkog pokreta od strane »zvonaša« imala je dodirne tačke s onom iz redova nacionalista. Za »zvonaše« komunistizam je »destruktivna anarhija«, odnosno, »apsolutno destruktivno sredstvo u državi, čija je dužnost da štiti sve slojeve društva jednakim zakonima i jednakom silom. Za to je pobjeda komunističkog principa negacija same države, negacija nacije.«³²⁾

Kao što su režim i njegove nacionalističke organizacije komunistički pokret tretirali kao import stranog, prvenstveno austrijsko-njemačkog uticaja i s tim u vezi nosioce ove ideje nalazili prvenstveno među »strancima« ili, kako je bilo uobičajeno nazivati ih crno-žutim šuckorskim elementima, tako isto su »zvonaši« komunistički pokret u Jugoslaviji svodili na uticaj stranaca. **Zvono** je u tom smislu pisalo da »... naš radni narod naša braća i sinovi neće sa izdajicama (čitaj komunistima — pr. moja) komadati i rušiti ovu Jugoslaviju za čef čivutskih stranaca i njemačkih prohtjeva. Oni neće pomagati zbačenom kajzeru da se penje na prijestolje i da snuju osvete, oni neće htjeti da naši »boljševici« uzmu vlast u šake i proliju krv. Zato drugovi, onemogućimo komuniste, onemogućimo trgovanje sa svojom slobodom sa slobodom svoje duše.«³²⁾

Tekstovi u **Zvonu** na temu odbrane i zaštite postojeće Države SHS od unutrašnjih neprijatelja često se nisu po svom duhu razlikovali od sličnih tekstova koje je u to isto vrijeme objavljivao nacionalistički

³¹⁾ ABH FZV, br. 7047/1919. — Izvještaj policijske direkcije Sarajevo, od 2. avgusta 1919.

^{31a)} *Zvono*, br. 11, god. III, od 11. februara 1920.

³²⁾ *Zvono*, br. 11, god. III, od 11. februara 1920.

³³⁾ *Zvono*, br. 10, god. III, od 7. februara 1920.

Balkan i slični listovi kao, na primjer, Cicvarićev beogradski **Dnevnik**. »Čisteći naš činovnički aparat, pisalo je **Zvono**, čisteći našu domovinu od neprijateljskih elemenata, od mađarskih, njemačkih i ostalih denuncijanata i podlaca ukloniti ćemo uzroke, presušićemo izvore i ušutkati ona opasna i tajna rovarenja protiv ovoj državi. Time ćemo omesti ona opasna šurovanja sa neprijateljskim inozemstvom, lišićemo vlastitu kuću od lopova, čiji bi rad mogao biti jednom i katastrofalan.«³⁴⁾

Špekulišući sa nacionalističkim parolama, »zvonaši« su tražili i nalazili prvenstveno uporište u onim radničkim centrima gdje se koncentrisala nekvalifikovana ili polukvalifikovana radnička klasa, slabo organizirana, sa niskom klasnom svijješću i još čvrstim nitima vezana za seosko tle i posebno osjetljiva na nacionalističke parole. Otuda se može razumjeti što su »zvonaši« ostvarili znatniji uticaj u centrima drvne industrije na području Bosne i Hercegovine, konkretno u Drvaru, Zavidovićima, Dobrljinu i Tesliću.³⁵⁾ Taj element bio je podložan nacionalističkom ekstremizmu i tu je parola »čistimo strance« našla svoje pristalice. U jednom broju na temu **Čistimo strance Zvono** je pisalo da su takvu akciju sprovele Engleska, Francuska, Čehoslovačka i Belgija pa ih niko zbog toga nije kvalifikovao kao nekulturne. »Šta čekamo mi?« postavlja pitanje **Zvono** i nastavlja: »Hoće li kod nas i dalje voditi glavnu riječ stranac činovnik, stranac industrijalac, stranac trgovac, stranac zanatlija i tim ako ne nacionalno, a ono ekonomski zarobiti našu zemlju.«³⁶⁾

U svojoj osnovi ovakav zahtjev značio je poziv u borbu protiv revolucionarnog radničkog pokreta. U vezi sa masovnim progonima radnika koji su uslijedili uoči i poslije prvog maja 1919. sumnjiva je bila uloga »zvonaša«. **Glas slobode** pisao je da je »Jovo Smitran ponudio usluge vladi protiv naših drugova«. Pojedini »zvonaši« odigrali su u tim danima ulogu denuncijanata.³⁷⁾ Postoje podaci da su »zvonaši« čak pomagali policiji prilikom hapšenja pojedinih radnika.³⁸⁾ Zanimljiv podatak u povodu štrajka radnika 1. maja 1919. navodi predsjednik Zemaljske vlade A. Šola u svom izvještaju ministru Pribićeviću od 3. 5. 1919. On ističe da je tih dana njega posjetio jedan odbor radnika iz Socijaldemokratske partije (riječ je u stvari o »zvonašima« — primjedba moja) i molio »...u ime svoje i svih radnika da se u interesu naše države i našeg naroda uklone iz radničkih redova mnogobrojni strani elementi, naročito Nijemci i Mađari koji su spram države neprijateljski raspoloženi, rove neprekidno protiv današnjeg stanja i koji su izazvali sve neredе i meteže što je nastao onih dana«. Na kraju svog izvještaja Šola ističe da je »...i bez obzira na ovu predstavku preduzeto ovih dana svestrano čišćenje naše zemlje od svih štetnih i nepoćudnih elemenata.«³⁹⁾ Istovremeno s ovom akcijom »zvonaša« u povodu događaja od 1. maja 1919. uslijedila je inicijativa najuticajnijih građanskih političara te Zemaljskoj vladi na odlučnom i uspješnom istupu protiv pokreta za

³⁴⁾ *Zvono*, br. 2. god. III, od 7. januara 1920.

³⁵⁾ Toma Milenković, navedeni rad, str. 424.

³⁶⁾ *Zvono*, br. 85. god. II, od 17. decembra 1919.

³⁷⁾ *Glas slobode*, br. 203, od 15. novembra 1919. i br. 109 od 5. jula 1919.

³⁸⁾ Isto, br. 111, od 8. jula 1919.

³⁹⁾ ABH FZVBH, br. 252, od 1919.

u Sarajevu koji su na jednom svom zboru odlučili da se »...izrazi duboka blagodarnost i priznanje srpskoj vojsci i njezinim zapovjednicima, društvenim i državnim prevratom.« Na istom zboru odlučeno je »...da se osnuje građanska organizacija koja će u sličnim zgodama — ako bi se ponovile — pomagati državne vlasti.«⁴⁰⁾

Između »zvonaša« i predstavnika naprednog radničkog pokreta dolazilo je često do otvorenih fizičkih obračuna, batinanja i sl. i gotovo redovno policijski organi intervenisali su u takvim slučajevima protiv predstavnika naprednog radničkog pokreta. Do otvorenih sukoba »zvonaša« i naprednih radnika koji su bili praćeni fizičkim obračunavanjima dolazilo je u Drvaru, Zavidoviću, Tesliću, Sarajevu i drugim mjestima Bosne i Hercegovine.⁴¹⁾ U povodu jednog takvog sukoba u Zavidoviću uhapšeno je nekoliko radnika i **Zvono** je pisalo kako je uhapšeno »12 razbojnika« i da su svi predani sudu u Žepču. Isti list ujedno je uputio ovakav zahtjev vlastima: »Mi pozivamo vladu da ove zlikovce potera iz naše zemlje a ne da ih predaje sudu onakvom kakvi je naš danas. Mi pozivamo vladu da ne štedi zlikovce, koji prave nered u našoj zemlji, jer bude li ih štedila vlada progona iz naše zemlje, mi nećemo birati srestva u borbi protiv njih!«⁴²⁾ I prilikom ugušivanja velikog štrajka rudara Bosne i Hercegovine potkraj 1920. »zvonaši« su se stavili u službu vlasti u likvidaciji štrajka. U pojedinim mjestima oni su odigrali ulogu štrajkbrehera. To potvrđuje i načelnik banjalučkog okruga u jednoj svojoj depesi predsjedniku Zemaljske vlade M. Srškiću. U detaljnom opisu štrajka rudara u Bosanskoj krajini on konstatuje da je u rudniku Lauš kod Banjaluke ponovno počeo rad na taj način što su na mjesta rudara komunista došli radnici pristalice socijaldemokrata (odnosi se na »zvonaše« — pr. moja).⁴³⁾

U radničkom pokretu Bosne i Hercegovine »zvonaši« su predstavljali socijal-šovinističku grupaciju, a takvih pojava je bilo ne samo u okvirima jugoslovenskog već i međunarodnog radničkog pokreta. Iako ne raspolažem statističkom analizom nacionalnog sastava ove desne struje u socijalističkom pokretu, ipak izvjesni podaci upućuju na zaključak da su se u redovima »zvonaša« u većem broju okupljali radnici iz srpskog dijela bosansko-hercegovačkog stanovništva. U prvom redu to se može konstatovati za rukovodeće i druge forume ove organizacije. To se, isto tako, može konstatovati i s obzirom na područja u kojima su »zvonaši« uspjeli da obezbijede šira uporišta. Riječ je, u stvari, o krajevima u kojima je pretežno bilo naseljeno srpsko stanovništvo. Ovo me ide u prilog i činjenica da su »zvonaši« ostvarili blisku saradnju sa bivšim dobrovoljcima i srpskim seljaštvom. Zanimljiv je takođe podatak da su se u pojedinim mjestima »zvonaši« u najvećem broju uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu priključili radikalima ili Savezu zemljoradnika.⁴⁴⁾ Vlasti su »zvonaše« najčešće kvalifikovale kao nacionalnu organizaciju. U jednom dopisu Sv. Pribićeviću A. Šola naziva »zvonaše« nacionalističkim socijaldemokratima, a načelnik okruga banjalučkog »po-

40) ABH FZVBH, br. 250, od 1919.

41) Toma Milenković, navedeni rad, str. 427—428.

42) *Zvono*, br. 14, od 21. februara 1920.

43) ABH FZV BH, prez. 75/21, od 1921.

44) Toma Milenković, navedeni rad, str. 437.

licajni socijalisti«.45) U jednom izvještaju kotarskog ureda u Visokom o radu skupštine »zvonaša« konstatuje se da je bilo prisutno oko 60 radnika, i to većinom Srba i samo nešto Muslimana, a da je radnik koji je otvorio skupštinu ukratko obrazložio smisao »zvonaške« organizacije koja je nacionalna »...i protivna komunistima koji hoće da sve unište, a oni su tome protivni«.46) Iako je nacionalistička komponenta u politici i orijentaciji »zvonaša« evidentna i prije prvog svjetskog rata, ipak je ona u prilikama poslije završenog rata dijelom uslovljena i izuzetno slabim uticajem ove struje u radničkom pokretu i potrebom da se nacionalističkim parolama obezbijedi šire uporište, prvenstveno u zaostalijim radničkim sredinama.

Represivne mjere režima protiv radničkog pokreta koje su donošenjem Obznane i Zakona o zaštiti države dobile i svoju formalnu zakonsku podlogu desetkovale su radnički pokret, produbile unutrašnje suptrotnosti u redovima radnika i bacile ga u duboku ilegalnost. Sa svojim aparatom policije i žandarmerije državna vlast je mogla sada bez ozbiljnije pomoći i podrške režimskih nacionalističkih organizacija da onemogućuje i suzbija akcije naprednog radničkog pokreta. O krizi naprednog radničkog pokreta i u organizacijama KPJ u Bosni i Hercegovini koja je uslijedila kao posljedica represivnih mjera režima od kraja 1920. i dalje u toku 1921. i 1922. godine dokumentovano je govorio Đura Đaković na Drugoj zemaljskoj konferenciji Komunističke partije Jugoslavije. On je tada konstatovao da su u to vrijeme u Bosni postojale samo partijske organizacije u dva mjesta, a da legalnih organizacija uopšte nema jer, kako on navodi: »... Nama brane svaki rad pa i zabave i koncerte«. Đ. Đaković ističe da je poslije donošenja Obznane uslijedio pokušaj da se i u Bosni obrazuju ilegalne organizacije, ali on nije krunisan uspjehom, jer su te organizacije brzo otkrivene i rasturene pošto nisu imale nikakva praktična iskustva u konspirativnom radu. Pesimistički ocjenjujući mogućnosti ne samo razvijanje aktivnosti partijskih već i sindikalnih organizacija, Đ. Đaković konstatuje sljedeće: »Mi se stvarno u Bosni i Hercegovini nalazimo u jednom izuzetnom položaju u kome se možda nalaze još samo drugovi Dalmatinci... Kod mene postoji duboko uverenje da kod nas neće ni sada ni buduće dati slobodu sindikalnim organizacijama dok vlada ovakva privredna kriza i dok Bosna živi u privrednoj stagnaciji. Kad bi bio ekonomski prosperitet radnici bi sami izvojtštili svoja prava... Kod nas se ne dopušta rad nezavisnim sindikatima sem u dva mesta: Derventi i Tuzli.«47) Teške su prilike bile i u Hercegovini. I tamo su ilegalne organizacije bile nepo-

45) ABH FZV, br. 617/19. od 1919. U pismu Pribičeviću Šola navodi, između ostalog, sljedeće: »Juče bijahu u Sarajevu dvije skupštine socijalista, jedna pozvana od nacionalističkih socijal-demokrata a druga od komunista. Skupštini nacionalnih socijal-demokrata prisustvovalo je oko 400 osoba, što radnika, što zanatlija Srba... Skupštini komunista prisustvovalo je oko 5.000 duša a glavna tema bijaše skupoća života, za koju su krivili današnji kapitalistički društveni poredak.« — Vidi isto, br. 14096/21. od 1921.

46) ABH FZVBH, br. 1946/21, od 1921.

47) Arhiv radničkog pokreta Jugoslavije — Beograd (Dalje: ARP) Fond Komunističke internacionale (KI), br. 29—1. Zapisnik II, zemaljske konferencije KPJ od 9—12. maja 1923.

sredno poslije donošenja Obznane i Zakona o zaštiti države stvorene i ubrzo rasturene.⁴⁸⁾

Ove podatke sam naveo da bih ilustrirao stanje u naprednom radničkom pokretu u Bosni i Hercegovini. To je bio glavni činilac da se na području Bosne i Hercegovine sve tamo do tridesetih godina, kada ponovno oživljava radnički pokret, ozbiljnije ne angažuju u borbi protiv radničkog pokreta režimske nacionalističke organizacije u zajedničkoj saradnji sa policijom i žandarmerijom. U to vrijeme režimske organizacije su svoju glavnu aktivnost koncentrisale u borbi protiv građanske opozicije. Međutim, pojedine akcije nacionalista u borbi protiv radničkog pokreta do uspostave šestojanuarske diktature i kasnije nisu izostale na onim područjima gdje je radnički pokret bio razvijeniji, kao što je slučaj na području Slovenije, Hrvatske i dijelom Srbije. U Dalmaciji poslije donošenja Zakona o zaštiti države nacionalistička omladina, prvenstveno iz organizacije JNNO, istupala je istovremeno i protiv hrvatskih »separatista« i komunista. U jednom proglašenju ona je građanstvo Splita pozvala u borbu protiv komunista i tražila da se komunisti bojkotuju. »Pozivamo građanstvo Splita, kaže se u tom proglašenju, da skupa s nama povede oštru i konsekvantnu borbu protiv komunista. Proglašujemo bojkot komunista. Poslodavci neka otpuste radnike komuniste, mušterije neka ne kupuju kod trgovaca komunista. Potrebno je potpuno ih uništiti. Dužnost je svih građana da prijave one koji krše ovaj bojkot i to usmeno u prostorijama naše organizacije.«⁴⁹⁾ U toku 1922. nacionalistička omladina obrazovala je akcione sekcije u koje su bili aktivno učlanjeni i članovi četničkih organizacija sa zadatkom »... da kao garda režima i buržoazije oružanim protivakcijama spreče revolucionarni pokret masa.«^{49a)} Takvu njihovu ulogu precizirao je istaknuti funkcioner Orjune u Vojvodini, Dobroslav Jevđević, kada je pisao da »... vojska i žandarmerija nisu dovoljna odbrana od revolucionarnih prepada (One nisu spasle ni Veliku Rusiju). Svesno organizovane čete Orjune u svakom mestancu pružaju najbolju branu protiv prevratnih namera i pokušaja.«⁵⁰⁾

Nacionalisti su onemogućavali rad Nezavisne radničke partije, bili su tačno obaviješteni da je to ona ista KPJ koja je već Zakonom o zaštiti države 1921. zabranjena. Rasturali su njene zborove i napadali rukovodioce ove stranke. Na izborima 1923. sprečavali su rasturanje letaka ove stranke i uopšte onemogućavali njenu izbornu aktivnost. Česta praksa je bila da se napadaju pojedinačno istaknutiji aktivisti radničkog pokreta, da se rasturaju radnički sastanci, napadaju radnički domovi.⁵¹⁾ Vrhunac u organizovanoj akciji nacionalista protiv radnič-

⁴⁸⁾ U svom izlaganju na II zemaljskoj konferenciji KPJ delegat Gojko Vuković iznio je da su poslije donošenja Obznane formirane ilegalne organizacije u Hercegovini koje su u prvo vrijeme radile dobro, ali je ubrzo 17 članova KPJ palo u zatvor. ARP fond KI, br. 29—1.

⁴⁹⁾ Branislav Gligorijević, navedeni rad, str. 324.

^{49a)} Isto, str. 340.

⁵⁰⁾ Dobroslav Jevđević, Izabrani članci, Novi Sad, 1925, str. 13. Vidi i u: Branislav Gligorijević, navedeni rad, str. 340.

⁵¹⁾ Branislav Gligorijević, navedeni rad, str. 377.

kog pokreta predstavlja napad orjunaša na rudare u Trbovlju 1924. Sve te akcije oni su izvršavali pod zaštitom i u saradnji vlasti.

Četnička udruženja ostvarila su najužu saradnju sa ruskim emigrantima, i to prvenstveno na platformi zajedničke antikomunističke djelatnosti. Ruski emigranti bili su uključeni u četničku organizaciju u okviru posebne sekcije Udruženja srpskih četnika »Petar Mrkonjić«. Pristupanje ruskim emigranata u četničku organizaciju »Srpski četnik« popratio je sljedećim komentarom: »Naši novi članovi braća Rusi — stupajući u naše udruženje izjavljuju: da se oni stavljaju na raspoloženje našem udruženju samo za borbu protiv boljševika, a da u naše unutrašnje političke razmirice ne žele ulaziti...«^{51a)}

Napadima nacionalista bila je izložena i Socijalistička partija Jugoslavije. U povodu jednog pokušaja nacionalista da rasture zbor Socijalističke partije u Mariboru Izvršni odbor stranke uputio je protest ministru unutrašnjih poslova u kome je naveo da članovi Orjuna i SRNAO čine izgrede prema građanima, a u Sloveniji — Mariborskoj oblasti — ispade i prema radnicima. U protestnom pismu Izvršni odbor Socijalističke partije traži »...da se sličnim izgredima stane na put kao i da se učinioci navedenih nereda uzmu na odgovornost...« Nacionalističke organizacije kao što su Orjuna, SRNAO, Sokoli, Četnici i dr. ocijenjene su od vođstva Socijalističke partije kao privatna nelegalna vojska koju pomaže uvijek buržoazija kada je njoj u borbi protiv radničkog pokreta nepopularno da se koristi redovnim aparatom vlasti policije, žandarmerije i vojske.⁵²⁾ Građanske političke partije naročito u toku parlamentarnih izbora koristile su se terorističkom aktivnošću nacionalističkih organizacija. U praksi je bilo, prema pisanju **Glasa slobode**, da se u terorističkoj aktivnosti koriste i radnicima, i to onim zaposlenim u državnim preduzećima. »Radnici neorganizovani, demoralisani, pisao je **Glas slobode**, silom ili milom ulaze u te organizacije. Radnike treba upozoriti na strašne posledice njihovog učestvovanja u ovim organizacijama...«⁵³⁾

U vrijeme uspostave šestojanuarske diktature kada se režim najdrastičnijim mjerama obračunavao sa članovima KPJ, četnička udruženja podržala su ove akcije i dala mu svoju moralnu potporu. Četnička udruženja pozivala su svoje članove »i sve čestite građane da motre na njihove agente i prodane duše« i zahtijevala da se »...komunisti i svi njihovi privrženici i simpatizeri stave van zakona u našoj zemlji.«^{53a)} Četnici su takođe tada upozoravali javnost da se u borbi protiv KPJ ne treba oslanjati samo na aparat vlasti i vojske. »Svi oni bez nas, sami, pisao je **Četnik**, ništa učiniti ne mogu. Mi smo ti koji ćemo ugasiti crveni plamen. Mi smo ti koji ćemo olakšati napore i vlasti i vojske i Kraljevske vlade — jer smo najzad mi ti koji sačinjavamo državu prema kojoj gajimo nepodeljenu ljubav.«^{53b)}

Otvoreni teroristički napadi nacionalista na radnički pokret kombinovani su i rafiniranijim metodama borbe. Pojedine nacionalističke organizacije nastojale su da se predstave prijateljima radničke klase i u

^{51a)} *Srpski četnik*, od 3. maja 1925.

⁵²⁾ *Glas slobode*, br. 29. god. XVI, od 29. jula 1926.

⁵³⁾ Isto, br. 25. god. XIV, od 26. juna 1924.

^{53a)} *Četnik*, br. 4. god. II, od 1. avgusta 1929.

^{53b)} *Četnik*, br. 15. god. II, od 18. avgusta 1929.

svojim programima podvlačile su borbu za radnička prava, za »nivelisanje klasnih borbi«. Posebno popularna parola unutar nacionalističkih krugova bila je naglašavanje borbe protiv stranog kapitala i odstranjivanje s posla radnika neslovenske narodnosti. Unutar Orjune stvarane su posebne radničke sekcije koje treba »bez defetizma i namernih štrajkova« da rade u interesu radnika. Bilo je pokušaja da se stvore »nacionalni sindikati« i da se tako radnici odvuku sa terena klasne borbe. Takvi pokušaji zabilježeni su naročito u Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji.⁵⁴⁾ Cjelokupnoj ovoj akciji nacionalista išla je na ruku činjenica što se u ovo vrijeme u rukovodstvu KPJ odvijala žestoka frakcijska borba. U takvim uslovima i mogao je porasti uticaj nacionalista u redovima radnika. Međutim, nacionalisti su regrutovali radnike za svoje organizacije u najvećem broju iz sokolskih i drugih sportskih i sličnih udruženja. Jedan broj radnika predstavljao je lumpen-proletariat.⁵⁵⁾

Ozbiljniju pomoć za antikomunističku akciju u zemlji režim je tražio i nalazio i izvan postojećeg državnog aparata policije i žandarmerije uvijek i obavezno onda kada je spoznavao da nije u mogućnosti da se protiv KPJ bori raspoloživim snagama. To se isto odnosi i u pogledu borbe sa snagama građanske opozicije. On se tada široko koristio uslugama nacionalističkih snaga, ali je istovremeno uvijek vodio računa da one ne prerastu u ozbiljniji faktor društvenog i političkog života zemlje. Stoga on prema pojedinim režimskim nacionalističkim organizacijama primjenjuje taktiku toplih i hladnih obloga. U pojedinim političkim trenucima on im daje mogućnost da se široko razmašu krilima da bi ih istovremeno ili u nekoj drugoj političkoj situaciji ne samo ograničavao nego čak i otvoreno sprečavao da razvijaju aktivnost. Građanska politička demokratija u predratnoj Jugoslaviji sa svojim višepartijskim sistemom nikada se nije toliko razvila i učvrstila da bi bez pomoći ultranacionalističkih snaga i grupacija mogla trajnije ostvariti svoju vladavinu, ali istovremeno ona nije bila toliko slaba da bi podlegla tim snagama, koje su gotovo sve zagovarale sistem autoritativne vlasti, režim »čvrste ruke« i otvoreno izražavali nepovjerenje prema buržoaskom parlamentarno-političkom sistemu.

Širu podršku »privatne inicijative« koja je prvenstveno podrazumijevala nacionaliste okupljene u pojedinim režimskim nacionalističkim organizacijama režim je počeo da traži od 1935. godine kada je bio suočen sa podmlađenim i oporavljenim od frakcijskih borbi komunističkim pokretom. On je shvatio da je tadašnji komunistički i uopšte napredni radnički pokret počeo dobijati takvu širinu da se ne može suzbiti samo aparatom postojeće vlasti i da u borbi protiv njega treba angažovati sve »nacionalne« snage, prvenstveno one okupljene u postojećim nacionalističkim i sličnim organizacijama i udruženjima. Nosioci vlasti u predratnoj Jugoslaviji bili su upoznati sa strategijom i taktikom komunističkog pokreta koje su inaugurisane odlukama VI kongresa Kominterne. Oni su sagledali puni značaj orijentacije komunističkog pokreta da svoju aktivnost razvija ubuduće »na širokom frontu« prožimajući svojom propagandom složeni društveno-politički život zemalja u kojima djeluje. Konkretno, u Jugoslaviji su se nosioci vlasti suočili sa

⁵⁴⁾ Branislav Gligorijević, navedeni rad, str. 372—374.

⁵⁵⁾ Isto, str. 374.

činjenicom da od 1935. komunisti sve više i češće izlaze iz okvira ranijeg »čelijskog« rada i nastoje da svoj uticaj jačaju u svim domenama života i ne više unutar samo onih organizacija koje su okupljale radnike i siromašne seljake već u gotovo svim društvenim slojevima pa i onim organizacijama koje su bile izrazito nacionalističke. Komunistička partija Jugoslavije postavila je zadatak svojim članovima da obezbijede uticaj i u takvim organizacijama, kao što su u to vrijeme bile Jadranska straža, Sokoli, Bojovnici, Streljačke družine.⁵⁶⁾ Komunisti u to vrijeme vrlo vješto agituju i smišljeno jačaju svoj uticaj. To su zapažale vlasti i režimske nacionalističke organizacije. I Narodna odbrana i Udruženje četnika upozoravali su na sve intenzivniju komunističku propagandu. Oblasni odbor Narodne odbrane u Sarajevu pokrenuo je akciju već 1934. godine »za čišćenje svih anacionalnih elemenata iz državne i samoupravne službe« i u tom pogledu dobio odmah podršku Udruženja četnika sarajevskog pododbora.⁵⁷⁾ A glavni organ Udruženja četnika **Jugoslovenska straža** iste godine upozoravala je na pojačanu komunističku opasnost. Četnici su pozivali ostale nacionalističke organizacije, a takođe i »odgovorne« faktore aparata vlasti da zajednički povedu »...spasavajuću najenergičniju akciju za nacionalni odgoj omladine, da se ona uputi pravcem koji treba da ide i da se kod nje oživotvore sve uspomene naših velikih predaka«.⁵⁸⁾ Udruženje četnika stalo je na stanovište da u borbi protiv komunista i njihovog uticaja ne treba birati sredstva i četnici u izvršavanju tog zadatka treba da ostvare najužu saradnju sa organima vlasti. U povodu jednog hapšenja komunista u Osijeku i pojačane aktivnosti komunista u vinkovačkoj gimnaziji četnička **Jugoslovenska straža** pisala je sljedeće: »Rodoljubi i patriote povedite računa o svakim pokretima, pa gde se primete i najmanje sumnje, o tome izvestite nadležne vlasti i poverljivo dostavite našoj redakciji kako bi mogla voditi kontrolu šta je urađeno, jer znamo da su danas mnogi kapitulirali pred Judinom kesom i zlatnim teletom«.⁵⁹⁾ Četnici smatraju posebno poraznim činjenicu da je komunistički uticaj našao plodno tle u redovima omladine. Oni su otvoreno priznali da je većina srednjoškolske i studentske omladine Crne Gore pod snažnim uticajem komunista. O prilikama među crnogorskom srednjoškolskom omladinom organ Udruženja četnika pisao je, pored ostalog, sljedeće: »650 učenika crnogorskih srednjih škola upisano je u komunističke čelije. — Ukinut je šesti razred cetinjske gimnazije, jer svi đaci pripadaju komunističkim čelijama. Ukinuti su časovi vjeronauke u podgoričkoj gimnaziji. Učenici pečke gimnazije na časovima pred svojim nastavnicima pevaju internacionalu, Crnogorski studenti po Beogradu, Zagrebu, Ljubljani i Skoplju... vrše komunističku propagandu pa pri tom dolaze u Crnu Goru većinom proterani«. Dalje se navodi kako đaci cetinjskih srednjih škola u grupama posjećuju drugarske večeri koje se organiziraju svake subote u »cetinjskom komunističkom domu«.⁶⁰⁾ Udruženje četnika kritikovalo je univer-

⁵⁶⁾ ARP, fond, KI, sekcija SKOJ od 7. IX 1934, Fotokopija.

⁵⁷⁾ ABH, neregistrovana grada fonda Milana Stojadinovića, Fascikl, 119, Sarajevski četnički pododbor od 25. decembra 1934.

⁵⁸⁾ *Jugoslovenska straža*, od 15. februara 1936.

⁵⁹⁾ Isto, od 3. maja 1936.

⁶⁰⁾ Isto, od 20. septembra 1936.

ziteteske vlasti što zatvaraju oči pred komunističkom opasnošću. »Naročito intelektualni krugovi, pisala je **Jugoslovenska straža**, pretstavnici nauke zatvarali su oči pred stvarnošću. Za njih je marksizam doktrina koja je čovečanstvu dala savršeniju formu socijalnog razvitka, a komunizam za njih pretstavlja samo socijalnu evoluciju, kao prelaznu pojavu.«^{60a}) Za četnike borba studenata za autonomiju univerziteta samo je fasada njihovih stvarnih ciljeva i namjera iza koje komunisti sa uspjehom ostvaruju presudan uticaj u svim studentskim organizacijama, studentskim menzama, u upravi potpornih fondova i sl.«^{60b})

Neodoljiv uticaj komunista u raznim oblastima društvenog, političkog i kulturnog života zemlje dao je povoda četnicima da postave pitanje poduzimanja šire akcije u borbi protiv komunista i da naglašavaju kako se ne smije čekati da cio teret antikomunističke akcije preuzmu na sebe nadležni organi vlasti. »Zar se i dalje po staroj navici, pisala je **Jugoslovenska straža**, smemo oslanjati samo na »nadležnek«. Zar bi i mogle vlasti, makar bile i najenergičnije u svojim postupcima suzbijati komunističku propagandu koja dolazi spolja? Zar nije došao čas kada sam narod treba da se pobrine o svojoj budućnosti.«⁶¹) Istovremeno četnici su prekorijevali vlasti da ni same nisu dovoljno budne i osjetljive na komunističku propagandu i da prijave koje dobivaju »o razornoj delatnosti« komunista ne uzimaju dovoljno ozbiljno u razmatranje. Udruženje četnika tražilo je oštru i beskompromisnu borbu protiv komunista.⁶²)

Četnici su insistirali da se komunističkoj »bezobzirnoj akciji« treba suprotstaviti isto tako smišljenom, borbenom i otvorenom protivakcijom. Po njihovoj ocjeni, tome su dorasli samo nacionalisti i posebno nacionalno svjesna omladina. Četničko udruženje imalo je u svom programu organizovanje predavanja sa antikomunističkim temama i izradu publikacija sa takvom sadržinom. Uz puno kritičkih primjedbi na sistem odgoja i vaspitanja u školama koje gubi svoje nacionalno obilježje četničko udruženje plediralo je da se najveća pažnja koncentriše na rad u tom pravcu u nacionalnim i patriotskim udruženjima i u tom smislu četnici su zagovarali ne samo njihovu koordiniranu akciju već su predlagali da se nacionalna udruženja u toj akciji ujedine pod rukovodstvom četničkog udruženja »...kao najjače nacionalne organizacije, gde bi se uspešno razvijao nacionalni odgoj omladine...« S tim u vezi **Jugoslovenska straža** je pisala: »Nisu dovoljne samo policijske mere i kontrola škole i roditelja za sprečavanje širenja komunizma. U pojedinim slučajevima time se može pojačati reakcija...«^{62a})

Organi državne vlasti, iako su uglavnom preuzeli glavni teret borbe protiv naraslog komunističkog pokreta i imali u toj akciji inicijativu u svojim rukama, ipak su spoznali da nije više moguće isključivo samo represivnim mjerama aparata policije i žandarmerije suzbijati ovaj pokret. Sazrijevala je kod njih ideja o potrebi primjene rafiniranijih metoda i sredstava borbe u antikomunističkoj akciji. Isto tako, nametnula

^{60a}) *Jugoslovenska straža*, br. 162. God. V, od 28. juna 1938.

^{60b}) Isto.

⁶¹) *Jugoslovenska straža* od 20. septembra 1936.

⁶²) *Jugoslovenska straža* od 17. maja 1936.

^{62a}) Isto, br. 60. god. III, od 15. februara 1936.

se potreba stvaranja šire društvene osnove za sprovođenje takve akcije. A ona se tada mogla stvoriti uključivanjem nacionalističkih i sličnih »patriotskih« organizacija i udruženja. U tome je bio pravi smisao akcije za stvaranje komiteta »privatne inicijative« za suzbijanje komunizma koja je potekla iz Ministarstva unutrašnjih poslova. A da je ova akcija ipak u neposrednoj vezi sa odlukama VII kongresa Internacionale i porastom akcija KPJ u zemlji, svjedoči i raspis Uprave Drinske banovine svim sreskim načelstvima i ispostavama pod njenom nadležnošću u kome je navedeno, pored ostalog, sljedeće: »Današnja taktika komunista sastoji se u tome da se kompromisima, prilagođavanjima i raznim oportunističkim poduhvatima uvuče što veći broj ubeđenih komunista u legalne organizacije, gde bi se sprovodila potajna i sigurna razorna akcija s krajnjim ciljem da se pripremi teren za oružanu revoluciju ili ostvarenje diktature proletarijata u danom momentu. Po direktivi VII kongresa Kominterne imaju se iskoristiti sve legalne mogućnosti za uspeh komunizma i za njegov krajnji triumf. Naša država je takođe u cilju i programu centralne svetske komunističke akcije koja se vodi iz Moskve, preko evropskih centrala u Beču, Berlinu i Carigradu. Za delovanje komunizma uzet je ceo današnji društveni sistem. Dolen komunističkih akcija sačinjavaju svi oblici društvenog života (državne institucije, društveni i ekonomski poredak, vojska, vera, brak i društveni odnosi).« Ovak novi stil rada komunista nametnuo je potrebu da se ubuduće njihovim akcijama takođe parira drugim vidovima borbe i to se u pomenutom raspisu doslovno precizira: »Kao reakcija na sve komunističke akcije javlja se potreba obrazovanja antikomunističkih akcija. Drugim rečima, javlja se potreba ustanovljenja antikomunističkih organizacija kao protuteža postojanju komunističkih organizacija koje diriguju sve te subverzivne akcije. Ne sme se ostati samo na državnim merama u suzbijanju akcije i javlja se nužnost učestvovanja svih društvenih slojeva u suzbijanju komunizma i komunističke opasnosti pošto komunizam napada cio društveni sistem. Sledstveno tome Ministarstvo unutrašnjih poslova naredilo je da se izvrši u celoj zemlji obrazovanje banovinskih, sreskih (mesnih) komiteta za suzbijanje komunizma. U izgledu je stvaranje jednog jedinstvenog centralnog antikomunističkog komiteta za područje čitave države kome bi bili podređeni banovinski komiteti. Rad komiteta bio bi javan, a sredstva za izvođenje novog posla bila bi: film, štampa, predavanja, literatura, razne priredbe itd. Stvaranje komiteta ima se izvesti uz učešće državnih vlasti ali tako diskretno da ni u kojem slučaju ne izgleda da su komiteti delo državnih vlasti, već da su oni rezultat privatne akcije i privatnih inicijativa. Preporučuje se da komiteti budu obrazovani od predstavnika učitelja, sveštenika, javnih radnika, i predstavnika tamošnjih kulturnih, patriotskih i viteških organizacija.«⁶³) Ova uputstva su dopunjavana i precizirana naknadnim direktivama. U jednom dopisu Ministarstva unutrašnjih poslova određuje se banovinskim komitetima zadatak da izrade jedinstven sistem i program rada za čitavu banovinu. Takođe se njima stavlja u zadatak da mjesne komitete organizuju samo u onim mjestima »...u

⁶³) ABH, fond Drinske banovine (dalje: FDB). Pov. D. z. br. 332/37. od 18. januara 1937.

kojima se obzirom na njihove specifične prilike oseća jača potreba za jednu organiziranu antimarksističku akciju.«⁶¹⁾

Prvi izvještaji o stvaranju antikomunističkih komiteta na području Bosne i Hercegovine, odnosno tadašnje Drinske banovine datiraju iz 1937. Tada je Ministarstvo obaviješteno da su obrazovani komiteti u sljedećim mjestima: Brčko, Bogatić, Višegrad, Vladimirci, Guča, Žepče, Zenica, Zvornik, Ivanjica, Kladanj, Kamenica, Loznica, Ljubovija, Obrenovac, Preljina, Rogatica, Srebrenica, Tuzla, Travnik, Užice, Ub, Fojnica, Čačak, Šabac i u sljedećim sreskim ispostavama: Vareš, Goražde i Bosanski Šamac.⁶²⁾ Članovi ovih komiteta bili su gradonačelnici, vjerski funkcioneri, direktori srednjih i osnovnih škola, trgovci, privatne zanatlije. U Zenici, na primjer, predsjednik antikomunističkog komiteta bio je direktor Željezare, a članovi komiteta: direktor Rudnika, sreski veterinar, protojerej, advokat, učitelj, šef Ložionice, direktor građanske škole, gradonačelnik, upravnik kaznenog zavoda i šef zeničke željezničke stanice.⁶³⁾ Iako su najviše vlasti preporučivale da se u antikomunističke komitete uključuju i radnici, u izvorima se ne nalaze takvi podaci.⁶⁷⁾ Veoma je značajno da su se u ovim komitetima zajedno našli predstavnici onih društveno-političkih i vjerskih grupacija koji su inače u političkom životu bili u suprotnim taborima. Svi su oni shvatili komuniste i radnički pokret kao svog klasnog neprijatelja i ta činjenica ujedinjavala ih je u zajedničkom zadatku. U pojedinim komitetima našli su se zajedno predstavnici i islamske i pravoslavne i katoličke vjeroispovijesti, a takođe i predstavnici režimskih nacionalističkih organizacija.⁶⁸⁾

Organi državne vlasti bili su neosporno u svakom pojedinom slučaju inicijatori osnivanja antikomunističkih komiteta ili savjeta, kako su negdje takođe nazivani, ali su strogo vodili računa da očuvaju tajnost ove zakulisne djelatnosti. Međutim, to im ipak nije uvijek polazilo za rukom i Ministarstvo unutrašnjih poslova bilo je prinuđeno da u nekoliko navrata upozorava da akcija policijskih vlasti u stvaranju antikomunističkih komiteta treba obavezno da ostane u »...senci i da se ovaj pokret sprovede preko pogodnih ličnosti i spontano jer u protivnom slučaju neće biti uspeha, a zatim i komunisti bi koristili, da još u početku pretstave ovu privatnu inicijativu kao policijsku akciju, što se naravno ne sme nikako dozvoliti.« Istovremeno Ministarstvo je sugeriralo da u antikomunističke komitete ne treba da ulaze predstavnici vlasti, a pogotovo ne da njima rukovode već vlasti treba da na »...diskretnan način kao i sa svakim društvima održavaju veze i daju potreban materijal i uputstva i savete.«⁶⁹⁾ U praksi se nije poštovalo ovo naređenje i u nizu osnovanih komiteta nalazili su se kao članovi gradonačelnici, opštinske djelovođe i dr. I predstavnici nižih organa vlasti stavljali su sa svoje strane prijedloge pretpostavljenim organima kako će se najbolje obezbijediti tajnost ovoj akciji. Tako načelnik rogatičkog sreza predlaže banskoj upravi u Sarajevu da zvanični raspisi o stvaranju ko-

⁶¹⁾ ABH FDB, Pov. D. z. br. 1/1937.

⁶²⁾ ABH FDB, Pov. D. Z. br. 1289/37, od 22. marta 1937.

⁶⁶⁾ ABH FDB, Pov. D. Z. br. 332/37, od 22. februara 1937.

⁶⁷⁾ ABH, FDB, Pov. D. Z. br. 332/37, od 12. februara 1937.

⁶⁸⁾ ABH, FDB, Pov. D. Z. br. 332/37, od 22. februara 1937.

⁶⁹⁾ Isto, Pov. D. Z. br. 2119/37, od 1. maja 1937.

miteta ne bi trebalo da se upućuju od strane vlasti ni njenim nižim instancama »...već od neke organizacije iz središta banovine ili centra u Beogradu (npr. Sokola) ili banovinskog komiteta na ovdašnje kulturne, prosvetne i viteške organizacije, što bi bio povod za sazivanje jedne skupštine svih kulturnih organizacija u mestu, gde bi se stvorila zajednička organizacija za suzbijanje komunizma, a teren je već sondiran u potpunosti diskreciji, tako da se neće otkriti prst vlasti.«⁷⁰⁾

U cjelokupnoj akciji u stvaranju antikomunističkih komiteta koji treba da budu šira osnova u borbi protiv KPJ vlasti su najozbiljnije računale na pomoć i podršku nacionalističkih organizacija. To je bilo i razumljivo pošto su upravo nacionalističke organizacije vršile sa svoje strane pritisak na javnost da se cjelokupna borba protiv KPJ učini efikasnijom i da joj se da šira društvena platforma pošto organi vlasti nisu u stanju da sami uspješno tu »opasnost« suzbijaju.⁷¹⁾ Kao nosilac antikomunističke akcije u Sarajevu predstavio se Oblasni odbor Narodne odbrane, tj. ona nacionalistička organizacija koja je gotovo stalno ostvarivala najbližu saradnju sa četničkim organizacijama. Upravo je Narodna odbrana u Sarajevu bila inicijator osnivanja »Savjeta privatne inicijative« za suzbijanje komunizma. U tom zadatku ona je dobila pomoć i podršku tamošnje četničke organizacije.⁷²⁾ Članovi antikomunističkih komiteta bili su funkcioneri i članovi nacionalističkih udruženja kao što su bile Narodna odbrana, Udruženje četnika, zatim organizacija koje su po svom programu bile slične ovim organizacijama, kao što su Sokoli, Jadranska straža i dr. Načelnik jednog sreza obavještava bansku upravu u Sarajevu da u akciji na suzbijanju komunizma računa na sljedeće organizacije i društva: Sokolsko društvo, Kulturno-prosvjetno društvo »Prosveta«, Gajret, Društvo Svetog Save, Učiteljsko udruženje i Streljačka družina.⁷³⁾ A starješina ispostave u Žepču, nezadovoljan dotadašnjim radom komiteta za suzbijanje uticaja KPJ, predlaže Upravi banovine u Sarajevu da se komitet sa takvim zadatkom obrazuje unutar sokolskog društva u kome se, po njegovom mišljenju, nalaze sposobni i inteligentni ljudi »...jer je izvestan broj tih lica u činu rezervnih oficira, te im kao takvim ne bi bilo potrebno neko naročito objašnjenje važnosti i poverljivosti ove akcije.«⁷⁴⁾ U pojedinim slučajevima vlasti su neposredno pokušavale naći uporište u antikomunističkoj akciji među radnicima. Takav je bio slučaj na području Obrenovca i Zabrežia na području Srbije, koje je tada bilo u sastavu Drinske banovine. Među tamošnjim radnicima koji su u najvećem broju bili zaposleni u struganama vlasti su opreznom i postepenom agitacijom uspjeli da obrazuju Radničko nacionalno udruženje koje je prema izvještaju tamošnjeg

⁷⁰⁾ Isto, Pov. D. Z. br. 332/37, od 8. februara 1937.

⁷¹⁾ Osnivanje četničke čete u Novom Sarajevu koja je nosila naziv »Vojvoda Tankosić« motivisao je njen starješina sljedećim riječima: »Članovi četničkog udruženja vršili su na njega pritisak da obrazuje pododbor jer u Novom Sarajevu veoma aktivno djeluje Komunistička partija Jugoslavije i to je uopšte najšarovitiji kvart Sarajeva«. ABH, neregistrovana građa fonda Milana Stojadinovića, fascikl — 119, od 6. novembra 1936.

⁷²⁾ ABH, neregistrovana građa fonda M. Stojadinovića f-119, od 4. februara 1937.

⁷³⁾ ABH FDB, Pov. D. Z. br. 332/37, od 8. februara 1937.

⁷⁴⁾ Isto, Pov. D. Z. 6413/37, od 11. januara 1938.

načelnika sreza brojalo sto članova. »Ovoj organizaciji, pisao je sreski načelnik Upravi Drinske banovine u Sarajevu, ovo sresko načelstvo u svakom pogledu pomaže. Data im je dozvola da se mogu što češće sastajati, o važnim predmetima diskutovati i razne zaključke u pogledu suzbijanja komunizma donositi... Preko ove organizacije sresko načelstvo će vršiti obaveštajnu službu, koja je već u punom jeku i koja je već otkrila neke tipove koje treba ili protjerati ili staviti pod strogi nadzor...«^{74a)}

Konstatovali smo da su vlasti i one najviše i one u sreskim organima tražile u svojoj akciji za suzbijanje sve jačeg uticaja KPJ naročito veliki oslonac u režimskim nacionalističkim organizacijama. Upravo s njihove strane, tj. pojedinih nacionalističkih organizacija dolazile su inicijative da se cjelokupna borba protiv neodoljivog uticaja komunista najšire osloni na pojedine organizacije i pojedince »nacionalno odane i provjerene« van postojeće strukture vlasti. U pojedinim mjestima naročito se u ovoj akciji eksponirala Narodna odbrana koja je opet najuže saradivala sa četničkom organizacijom. U cijeloj akciji Udruženje četnike bilo je njen pouzdan saveznik.^{74b)} Međutim, obje ove, a isto tako i slične organizacije, nisu u cjelokupnoj strukturi društvenih, nacionalnih i sličnih udruženja obezbijedile ozbiljniji društveno-politički uticaj u narodu, pa stoga nisu mogle postati centar ozbiljnijeg okupljanja na liniji borbe protiv KPJ, jer naprosto nisu bile organizaciono, a posebno ideološki dorasle dinamičnom i prodornom komunističkom pokretu koji je u svojim redovima okupio i okupljao najborbeniji dio omladine i znatan broj stvaralačke inteligencije.

Režim je dobro shvatio dalekosežan značaj borbe KPJ za uticaj u redovima omladine, posebno studentske. Stoga se i unutar omladinskih organizacija, raznih literarnih i sportskih i sličnih organizacija vodila najžešća ideološka borba između komunista i nacionalista. Kao obično, režim je nastojao cjelokupnu tu borbu imati pod svojom kontrolom i uticati da se ona vodi što efikasnije. Cilj je bio suzbiti narasli uticaj KPJ u redovima omladine, naročito studentske i srednjoškolske. Stoga je uslijedila, paralelno sa stvaranjem komiteta »privatne inicijative« za suzbijanje komunizma, i inicijativa najviših državnih vlasti za stvaranje unutar srednjoškolske omladine tajnih odbora »privatne inicijative za suzbijanje komunizma«. U tom pravcu Ministarstvo prosvjete razradilo je konkretne mjere. Unutar Ministarstva prosvjete, a u saradnji Ministarstva unutrašnjih poslova i Uprave grada Beograda stvoren je »Centralni komitet« za suzbijanje uticaja KPJ među srednjoškolskom omladinom a pri svakoj školi »Savetodavni odbori« koji su sačinjavali »nacionalno ispravni i svesni« profesori zajedno sa direktorom škole. Rad ovih »savetodavnih odbora« nadzirali su naročiti »inspektori« koji su ujedno i usmjeravali njihov rad. Paralelno sa »savetodavnim odborima« planirano je da se unutar škola obrazuju i »Roditeljska veća«

^{74a)} ABH FDB, Pov. D. Z. br. 6413/37, od 22. januara 1938.

^{74b)} U jednom svom članku Glasilo četničkog udruženja *Jugoslovenska straža* konstatuje da komunistička aktivnost nije još dobila takve razmjere da se ne bi mogla u korijenu gušiti i insistira da »...svima i svakome treba (da) bude prva i jedina dužnost da sistematskim radom među mladima ubija klice zablude te nove socijalne religije pod kojim se krije... zlo koje neminovno ruši moral i poredak društva«. *Jugoslovenska straža* od 25. aprila 1937. br. 118. god. IV.

u koji bi ulazili »...ispravni i nacionalni građani«. Rad ovih organa unutar škole sa zadatkom borbe protiv KPJ odvijao se tajno a u slučaju »...da direktor škole ne izlazi na susret opravdanim težnjama organa vlasti ili da je on i »Savetodavni odbor« slab u radu na suzbijanju komunizma među đacima potrebno je da se ovo Ministarstvo hitno o ovome obavesti sa konkretnim predlogom i mišljenjem Kraljevske banske uprave«. ⁷⁵⁾

Pod neposrednom kontrolom Ministarstva unutrašnjih poslova djelovao je od 1936. godine Jugoslovenski antimarksistički komitet koji je imao zadatak da objedinjuje akcije svih komiteta u zemlji. Jugoslovenski komitet za borbu protiv KPJ imao je zadatak da djeluje u nekoliko pravaca. Prvo, izdavao je svoje glasilo **Bilten** kao javnu publikaciju koja je preuzela određene zadatke državnih organa vlasti, tj. razrađivao je osnovne ideje za borbu protiv KPJ koje su već ranije najviši organi vlasti načelno utvrdili i putem povjerljivih naredaba dostavljali nižim organima vlasti. On se takođe koristio i drugim formama djelatnosti. Jedna od formi bila su predavanja o komunističkom pokretu sa antimarksističkom interpretacijom. U toku 1937. održano je na teritoriji zemlje 40 predavanja o aktuelnim političkim pitanjima. Većina tema odnosila se na pitanja idejne borbe protiv komunizma, kao na primjer: **O Kominterni i njenoj taktici; O savremenoj Rusiji; O evoluciji komunizma i njegovoj doktrini; O neuspjehu boljševičkog sistema i sl.** ⁷⁶⁾

Jugoslovenski antimarksistički komitet posebno je obratio pažnju na izvanredno poletan i pod rukovodstvom Komunističke partije vođen studentski pokret u Beogradu. On je nastojao da se ovom pokretu suprotstavi organiziranjem grupa »nacionalnih studenata«. Ove grupe studenata nacionalista pohađale su poseban antimarksistički kurs na kome su slušali predavanja iz marksizma i metodologije borbe protiv komunizma. Tako su se teoretski pripremali za uspješniju i efikasniju anti-komunističku akciju. Teme ovog kursa nosile su sljedeće naslove: **Šta je to istorijski materijalizam; Istorijat i organizacija Kominterne; O širenju komunizma u Jugoslaviji; O taktici rada Kominterne i O marksističkim pokretima i organizacijama.** ⁷⁷⁾

Jedan od oblika rada Jugoslovenskog antimarksističkog komiteta bilo je organizovanje pokretnih antimarksističkih izložbi slika, fotografija, brošura i ostalog propagandnog materijala. U toku 1937. ova pokretna izložba prikazana je u svim većim gradovima u zemlji. Početkom 1938. ona je prikazana i u svim većim gradovima Bosne i Hercegovine. ⁷⁸⁾ Za organizaciju i aranžiranje izložbe Komitet je prvenstveno dobio pomoć sreskih antimarksističkih komiteta za suzbijanje komunizma a takođe i od pojedinih nacionalističkih organizacija. U Banjaluci neposrednu pomoć pružilo je Udruženje nacionalnih studenata, a samu izložbu otvorio je predsjednik Narodne odbrane u Banjaluci. ⁷⁹⁾

⁷⁵⁾ ABH—FDB, Pov. D. Z. br. 269/37, od 8. januara 1937.

⁷⁶⁾ Bilten Jugoslovenskog antimarksističkog komiteta (Bilten JAK), Beograd, god. II, br. 4, od 25. februara 1938.

⁷⁷⁾ Bilten JAK, god. II, br. 3, od 10. februara 1938.

⁷⁸⁾ Isto, od 25. aprila 1938.

⁷⁹⁾ Isto, od 10. februara 1938.

Već sam ranije utvrdio da su vlasti i one najviše i one najniže ne samo bile upućene u rad komiteta za suzbijanje uticaja KPJ već su one inicirale cijelu ovu akciju i imale je pod svojom kontrolom. To je bio slučaj i sa Jugoslovenskim antimarksističkim komitetom. On je izravno tražio pomoć Ministarstva unutrašnjih poslova za uspješniji rad svih sličnih organizacija u zemlji i imao je ambicije da objedini cjelokupnu akciju na suzbijanju uticaja KPJ. U tom smislu on se obratio navedenom Ministarstvu i tražio da posreduje da banovinski komiteti za suzbijanje komunizma izravno stupaju u vezu sa njima i neposredno posredstvom njih dobivaju direktive i propagandni materijal. Ministarstvo unutrašnjih poslova podržalo je ovu inicijativu pošto je pretpostavljalo da će se u cio rad na suzbijanju uticaja i djelovanja KPJ unijeti više sistema i plana.⁶⁰⁾

Široko zamišljena i planirana antikomunistička akcija, inicirana od najviših organa vlasti u zemlji u formi privatne inicijative, a oslonjena na komitete za suzbijanje komunizma i, prvenstveno, nacionalističke organizacije i udruženja — nije donijela očekivane rezultate.⁶¹⁾ Na osnovu niza podataka, posebno izvještaja sreskih načelnika, može se konstatovati potpuni neuspjeh ove akcije. To je konačno i samo Ministarstvo unutrašnjih poslova otvoreno priznalo kada je u jednom raspisu bankomskim upravama pisalo, pored ostalog, sljedeće: »I pored toga što komunistička akcija od časa kada se osetila potreba angažovanja privatne inicijative u borbi na njenom suzbijanju nije ni malo oslabila u svom intenzitetu i svojoj agresivnosti, već naprotiv pokazuje sve opasnije oblike, zamišljeno angažovanje privatnih snaga našeg društva do danas nije pružilo ni jedan dokaz koji bi opravdao nađe, koje su u njega polagane.«⁶²⁾ Ovakva tvrdnja Ministarstva neposredan je rezultat konkretne analize rada stvorenih antikomunističkih komiteta. Nijedan formirani komitet nije postao ono što je zamišljenom akcijom trebalo da bude, iako su najčešće članovi ovakvih komiteta bili mahom ljudi iz aparata vlasti, nosioci funkcija u organima prosvjete i vjerskih organizacija. U brojnim izvještajima sreskih i opštinskih organa vlasti iznose se u tolikoj mjeri otvoreno neuspjesi svake antikomunističke akcije da to jednostavno izaziva čuđenje. Od niza ovakvih izvještaja izdvojiću samo nekoliko najznačajnijih. Načelnik višegradskog sreza konstatuje u svom izvještaju sljedeće: »Ovaj komitet do danas nije ništa učinio u svom radu jer je ostavljen sam sebi, pošto mu se ne daje inicijativa ni sa koje strane.«⁶³⁾ Načelnik bijeljinskog sreza konstatuje sličnu činjenicu kada kaže: »Odbor nije preduzimao nikakvu akciju i od svog formiranja do danas bio je potpuno neaktivan.«⁶⁴⁾ Pojedini načelnici pravdali su neuspjeh antikomunističkog komiteta na svom terenu neradom banovin-

⁶⁰⁾ ABH FDB, Pov. D. Z. br. 6413/37, od 18. juna 1937.

⁶¹⁾ U Sarajevu nije ni obrazovan Komitet za suzbijanje komunizma, iako su Banska uprava i Uprava policije u Sarajevu poduzimale inicijativu u tom pravcu. Napokon su odustali od ove akcije s obrazloženjem da za tako nešto ne postoji u Sarajevu povoljna »psihološka struktura stanovništva«. — ABH FDB, Pov. D. Z. br. 2978/37, od 18. juna 1937.

⁶²⁾ ABH FDB, Pov. D. Z. br. 6413/37, od 6. decembra 1937.

⁶³⁾ Isto, od 14. januara 1938.

⁶⁴⁾ Isto, od 15. januara 1938. Načelnik bijeljinskog sreza obrazložio je neuspjeh akcije antikomunističkog komiteta sljedećim riječima: »Politička pocepanost je u

skog komiteta koji nije koordinirao cjelokupnu akciju, a posebno stoga što je izostala pomoć jugoslovenskog antimarksističkog komiteta od koga se očekivala pomoć u propagandnom materijalu.⁸⁵⁾ U tom smislu su svoj izvještaj napisali načelnici zeničkog i travničkog sreza.⁸⁶⁾ Načelnik travničkog sreza pisao je da u njegovo područje uopšte nije upućen nijedan broj Biltena Jugoslovenskog antimarksističkog komiteta.⁸⁷⁾ Načelnik tuzlanskog sreza izvijestio je banovinsku upravu u Sarajevu da je komitet djelovao u raznim pravcima, i to većinom putem postojećih kulturnih i »viteških« organizacija, ali je izostao direktan rad na suzbijanju komunističke propagande.⁸⁸⁾ U drugim nekim srezovima cjelokupna aktivnost antimarksističkih komiteta sadržana je u antikomunističkoj agitaciji sveštenika u bogomoljama, učitelja i nastavnika u školama koju su oni ilustrirali praksom sovjetske vlasti u SSSR-u. To je značilo da cjelokupna akcija nije zaista ostvarila sebi široku društvenu podršku i da se svela na antikomunističku propagandu po službenoj dužnosti. I inicijativa Oblasnog odbora Narodne odbrane u Sarajevu da se stvori Savjet privatne inicijative za borbu protiv komunizma, a koji bi ujedinio akcije nacionalnih i kulturnih društava, nije urodila uspjehom. Pored navedenih momenata koje su načelnici pojedinih srezova navodili kao razloge neuspjeha »privatne inicijative« na suzbijanju komunizma, isticali su se i nepovoljni politički odnosi i prilike u pojedinim mjestima, i to: vjerska podijeljenost stanovništva, netrpeljivost među istaknutijim ličnostima grada. Neuspjeh je objašnjavao i time da komiteti za suzbijanje komunizma nisu imali konkretnih zadataka pošto u pojedinim mjestima i nije bilo komunističke djelatnosti. S tim u vezi predlagalo se banovinskim upravama da i nije oportuno u takvim okolnostima stvarati komitete, a pogotovo nije potrebno da oni razvijaju svoju djelatnost pošto to može imati samo nepovoljne političke reperkusije. To se naročito odnosilo na one krajeve u kojima je bilo pretežno naseljeno seljaštvo koje, prema navodima pojedinih sreskih načelnika, nije naklonjeno idejama komunizma.⁸⁹⁾ Bilo je, međutim, mišljenja da je najefikasniji način borbe protiv komunističkog uticaja borba za stvarno poboljšanje ekonomskih uslova života stanovnika u gradovima, gdje je inače komunistički uticaj najjači. Tek tada predavanja, izložbe, rasturanje brošura antikomunističkog sadržaja, koje tre-

Bijeljini velika i odnosi između pojedinaca su takvi da prelaze u mržnju. Izvan komiteta nalaze se mnoge ličnosti, koji su protivnici komunizma, ali zbog lične netrpeljivosti neće da učestvuju u akciji. Lokalni odnosi i interesi za njih su važniji i jači nego li opšti interesi.« Isto.

⁸⁵⁾ ABH FDB, Pov. D. Z. br. 6413/37, od 12. januara 1938. i od 14. januara 1938.

⁸⁶⁾ Isto. Pov. D. Z. br. 6413/37, od 20. januara 1938.

⁸⁷⁾ Isto, od 11. januara 1938. O antikomunističkoj akciji u travničkom srezu ta-mošniji načelnik pisao je, pored ostalog, sljedeće: »Za vođenje antimarksističke propagande angažovani su činovnici i sveštenici koji prilikom svakog dodira sa narodom objašnjavaju mu štetu koju svakoj državi nanose komunisti i filokomunisti i ostali ekstremni elementi. Na ovom naročito radi katoličko sveštenstvo«. Isto.

⁸⁸⁾ ABH FDB, Pov. D. Z. br. 6413/37, od 12. januara 1938.

⁸⁹⁾ Kao napomena 87. — Pojedini sreski načelnici nisu bili uopšte pristalice razvijanja antikomunističke djelatnosti ako za to nisu postojali potrebni razlozi. Naročito su bili protivni da se antikomunistička akcija razvija na selu. S tim u vezi načelnik srebreničkog sreza upozorio je rukovodstvo antikomunističkog komiteta u Srebrenici da se »...suviše ne angažuje u borbi protiv komunizma obzirom na to

ba da su popratna pojava ozbiljnijih mjera na ekonomskom planu, mogu imati neki svoj efekat.⁹⁰⁾

Uzroci neuspjeha poduhvata policije sa »privatnom inicijativom« za suzbijanje komunizma su složeni. Oni se moraju prvenstveno tražiti u opštem neuspjehu nacionalne i ekonomske politike režima zbog čega je opoziciono raspoloženje i sa krajnje ljevice moralo imati plodno tle u narodu. To što je stvaranje antikomunističkih komiteta poteklo kao inicijativa od najviših vlasti, a nikako kao posljedica društvene akcije, osudilo je znatnim dijelom pomenutu akciju na neuspjeh. Insistiranje vlasti da vlasti ostanu iza kulisa cjelokupne akcije i njihova želja da se one u svemu tome otvoreno ne eksponiraju, tu činjenicu lijepo potvrđuju. Pasivnost najvećeg broja stvorenih antikomunističkih komiteta na tlu Bosne i Hercegovine proizlazila je i iz činjenice što su oni uglavnom nastali jednostavnim imenovanjem organa državne vlasti a ne kao spontana akcija određenih društvenih činioca. Pojedine nacionalističke organizacije koje su u javnosti najglasnije govorile i upozoravale na »komunističku opasnost« nisu bile dorasle da cijelu akciju ustroje i daju joj široku društvenu platformu. U cijeloj akciji, što je posebno značajno, izostala je šira podrška inteligencije, izuzev njenog manjeg dijela, najuže vezane uz aparat državne vlasti. Nacionalističke organizacije, uključene u antikomunistički komitet, osjećale su se nedorasle i nevjeste da se uspješno suprotstave izvanredno smišljeno organizovanoj aktivnosti komunista. One nisu mogle a da i same to otvoreno ne priznaju: Četničko glasilo *Jugoslovenska straža* impresionirano je dovrtljivošću i intenzitetom aktivnosti komunista. Ono kontatuje da su oblici djelatnosti komunista različiti »...ali se njihovoj proračunatosti i originalnosti mora odati priznanje... Aktivniji stvaraju društva sami ili se pak upletu u već stvorena i da se može udobnije raditi, preuzimaju upravu u svoje ruke.«^{90a)}

Aktivnost nacionalističkih organizacija, usmjerena prvenstveno protiv radničkog pokreta, primorala je rukovodstvo Komunističke partije da sa svom ozbiljnošću analizira manifestacije agresivnog nacionalizma i da izgradi svoju taktiku borbe protiv ovih organizacija koje su svaku svoju akciju organizirale u dosluhu sa organima državne vlasti. Već na Prvoj zemaljskoj konferenciji Komunističke partije 1922. akcija nacionalističkih organizacija, s obzirom na metode koje su se primjenjivale u borbi protiv radničkog pokreta, ocijenjene su kao fašistička opasnost, kojoj se nužno KPJ mora suprotstaviti vlastitom organiziranom akcijom.⁹¹⁾ Prema nekim podacima, konkretni koraci u organiziranju otpora nacionalističkim organizacijama učinjeni su na području Slovenije. Obrazovan je bio Vojni savjet, koji je rukovodio akcijama Ljubljanske i Trbovljanske brigade. Na području Jesenica i Maribora organizirane su

da je ovaj srez zemljoradnički i nepristupačan za komunističke ideje, a u ogromnoj većini ne zna šta je to komunizam pa bi to značilo samo ga zainteresovati za komunizam i njegove ideje koje u ovom srezu nikada neće uhvatiti korjena niti komunizam može postati opasan u srezu ma u kojoj bilo mjeri.« — ABH FDB, Pov. D. Z. br. 332/37, od 1. februara 1937.

⁹⁰⁾ ABH FDB, Pov. D. Z. br. 6413/37, od 22. februara 1937.

^{90a)} *Jugoslovenska straža*, br. 115. god. IV, od 4. aprila 1937. Članak: *Taktika komunista u srednjim školama*.

⁹¹⁾ ARP — Beograd, Fond KI br. 28. I zemaljska konferencija KPJ. Fotokopija.

radničke čete.⁹²⁾ Međutim, kako je na narednoj, Drugoj zemaljskoj konferenciji KPJ 1923. još veća pažnja posvećena problemu organiziranja otpora akcijama nacionalista, to navodi na zaključak da do tada cijela organizacija nije provedena na široj teritoriji i nije polučila ozbiljniji uspjeh. Doduše, Druga konferencija održana je u vrijeme kada je fašizam odnio pobjedu u jednoj susjednoj zemlji (Italiji) poslije čega se u radničkom pokretu uopšte sve više aktuelizira borba protiv fašizma na međunarodnom planu. U posebnoj rezoluciji ove konferencije analizira se fenomen fašizma i konstatuje da je on našao »...punog odziva kod jugoslovenske buržoazije svih plemena« i da je prvorazredan zadatak »fašističkih organizacija« (čitaj: nacionalističkih — pr. moja) borba »...protiv drugih nacija i plemena i borba protiv radničke klase...« U rezoluciji se konstatuje da nije do tada posvećena dovoljna pažnja »organiziranju obrane proletarijata od fašizma te joj sada predstoji ozbiljan i sistematski rad na ovom polju«. Zaključeno je da se aktivna odbrana radničkog pokreta protiv fašizma mora izvesti »svuda i potpuno, jer protiv sebe ima mnogobrojne nacionalističke i plemenske organizacije fašista«. Pošto se u rezoluciji cio sistem režimskih nacionalističkih organizacija definira kao fašizam, on stoga, prema ovoj ocjeni, ima bitno obilježje da prvenstveno vodi borbu »...protiv radnika, radničkih štrajkova i uopšte svih akcija radničke klase« i da ostvaruje najuže saradnju sa buržoazijom,⁹³⁾ Način i oblik borbe KPJ protiv nacionalističkih organizacija detaljno su precizirani u referatu o organizacionim pitanjima Partije. »Jedno vrlo zgodno polje rada, ističe se u tom referatu, naših ilegalnih organizacija jeste formiranje proleterskih četa ne samo za borbu protiv fašizma, već i sa mnogobrojnim drugim funkcijama koje u mnogom zavise od specijalnih lokalnih prilika. Te čete treba da vode i organizuju naše ilegalne organizacije iz celokupne radničke mase bez obzira na to da li pripadaju socijalističkim organizacijama.«⁹⁴⁾ Partijskim organizacijama je skrenuta pažnja da budu veoma oprezne u odabiranju ljudi u borbene čete i naglašava se da se ne prima nijedan radnik »...koji nije bar godinu dana član kakve partije ili sindikata, a uz to za njega garantuju dvojica da je ispravan«. Takođe se ukazuje na mogućnost »...da fašisti ubace svoje ljude u naše organizacije« i ovako precizira zadatak odbrambene čete: »Borba protiv fašizma, reakcije, skupoće itd. Za vreme demonstracija idu u grupi i svojom jednodušnošću i disciplinom daju ton celoj demonstraciji i podižu kod radnika svest o njihovoj snazi...; posećuju u grupi zborove u obližnjim mestima itd. prema opštim i lokalnim prilikama. Isto tako se stalno održavaju konferencije.«⁹⁵⁾

Odrambene proleterske čete najčešće su se sukobljavale sa Orjunom, koja je ostvarila akcionu saradnju sa Udruženjem četnika i Narodnom odbranom.⁹⁶⁾ Ilegalni pokret Saveza komunističke omladine dao je

⁹²⁾ ARP — Beograd, Fond KI, br. 29—1. II zemaljska konferencija KPJ. Fotokopija.

⁹³⁾ Isto, FKI, br. 29—10. II zemaljska konferencija KPJ. Fotokopija.

⁹⁴⁾ Isto, FKI, br. 29—3. II zemaljska konferencija KPJ. Fotokopija. Iz referata: Organizacioni problemi Partije.

⁹⁵⁾ Isto.

⁹⁶⁾ Vidi napomenu 29.

odbrambenim četama svoje najbolje kadrove i članovi SKOJ-a bili su kičma ovih borbenih grupa jugoslovenskog proletarijata.

Odbrambene grupe imale su u pojedinim krajevima zemlje različite nazive. Negdje se nazivaju Radničke obrane, zatim akcione čete i najzad proleterske akcione čete (Pač). One djeluju ilegalno i u njih su uključeni ne samo komunisti već i omladinci izvan KPJ i SKOJ-a, ali koji su stekli povjerenje ovih organizacija. Članovi odbrambenih grupa bili su naoružani hladnim oružjem, i to: bokserima, štapovima, pendrecima, a imali su revolvere sa veoma ograničenom količinom municije. Članovi ovih grupa tajno su vježbali u rukovanju oružjem, i to iskustvo primjenjivali kao redari na radničkim zborovima, zabavama i sličnim skupovima.⁹⁷⁾ Efikasnost odbrambenih proleterskih četa posebno je došla do izražaja prilikom sukoba nacionalista i radnika-rudara u Trbovlju juna 1924.⁹⁸⁾ Česti sukobi bili su na Beogradskom univerzitetu i tada su odbrambene grupe naprednih studenata dolazile u otvoren sukob sa nacionalistima.⁹⁹⁾ O ovom vidu borbe KPJ protiv nacionalističkih organizacija do danas se veoma malo zna. O tome ima malo podataka. Sačuvana su pretežno u sjećanjima aktivista jugoslovenskog radničkog pokreta. Prema tim podacima, ovakve organizirane protuakcije KPJ protiv nacionalističkih napada i ispada posebno su bilježile uspjeh u Sloveniji. Odbrambene čete KPJ djelovale su i u drugim krajevima zemlje u Hrvatskoj, naročito Dalmaciji, gdje je pokret Orjune bio dosta razvijen, zatim u Vojvodini i Srbiji.¹⁰⁰⁾

I na III zemaljskoj konferenciji 1924. KPJ je sa posebnom pažnjom razmatrala pojavu i aktivnost nacionalističkih organizacija. U posebnoj rezoluciji »o fašizmu« KPJ utvrđuje da se režim oslanja na nacionalističke organizacije, traži njihovu pomoć i podršku u svim kritičnim momentima i »...priebegava i vanparlamentarnim udarima, pa i građanskom ratu, kada treba da pobeđi i uništi svoje klasne protivnike, a prvenstveno proletarijat«.¹⁰¹⁾ Takve primjere pružile su pojedine evropske zemlje. Djelatnost ekstremnih nacionalističkih organizacija KPJ i na ovoj konferenciji definira kao fašistički pokret u Jugoslaviji. On se, prema ovoj ocjeni, formira i djeluje uz neposrednu pomoć i podršku srpske buržoazije i nalazi uporište u nezadovoljnim sitnoburžoaskim i poluproleterskim masama. Pomoću svojih organizacija srpska buržoazija želi da održi svoju hegemoniju. U tome KPJ vidi pravu ulogu i smisao djelatnosti Orjune, SRNAO, Udruženja četnika, Narodne odbrane. Posebno mjesto u djelatnosti nacionalističkih organizacija KPJ daje militarističkoj organizaciji »Bela ruka«, koja je ostvarila direktan uticaj na rad ovih organizacija i pomoću kojih utire put uspostavi otvorene diktature u zemlji.¹⁰²⁾ III zemaljska konferencija KPJ utvrdila je svoju dalju bor-

⁹⁷⁾ France Klopčić: *Obračun s orjunašima u Trbovlju*. Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog radničkog pokreta. 1917—1929. Kultura, Beograd, 1960, knj. I, str. 203.

⁹⁸⁾ Isto, str. 205—209.

⁹⁹⁾ Dobrivoje Alimpić: *Iz borbe beogradske omladine*. Zbornik sećanja... 1917—1929. Kultura, Beograd, 1960, str. 259.

¹⁰⁰⁾ Vidi: Vladimir Boban: *Odbrambene grupe u Solunu*. Sećanje aktivista... 1917—1929. I knjiga, str. 210—211.

¹⁰¹⁾ Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919—1937. Izdanje Istorijsko odeljenje Centralnog komiteta KPJ. Tom II, Beograd, 1950. (Dalje: Kongresi i konferencije KPJ 1919—1937). Rezolucija o fašizmu, str. 82.

¹⁰²⁾ Isto, str. 84.

bu protiv nacionalističkih organizacija u dva vida. Prvo, u oblasti ideologije i ta aktivnost posebno treba da se koncentrira na objašnjavanje korijena srpskog šovinizma koji je prema ocjeni Konferencije »ideološki stub fašizma« i na borbu da KPJ ostvari presudan ideološki uticaj na sitnoburžoasku i poluproletersku masu iz kojih se uglavnom regrutuje nacionalistički pokret. Drugo, nasuprot nacionalističkim organizacijama (u dokumentima se doslovno kaže »fašističkim bandama« — pr. moja) KPJ ima zadatak da stvara »jako organizovane samoodbrane proletarijata« i da tim putem štiti svoje organizacije i institucije.¹⁰³⁾

Na IV kongresu KPJ 1928, i to u dokumentu u kome se raspravlja o ratnim pripremama u slučaju novog oružanog sukoba koji, po ovoj ocjeni, postaje neizbježan s obzirom na sve veće zaoštavanje međunarodnih odnosa, ponovno se dotiče pitanje uloge nacionalističkih organizacija i posebno njihove funkcije u toku ratnih priprema, mobilizacije i izbijanja rata. Nacionalističke organizacije (u dokumentu se nazivaju fašističke organizacije — pr. moja) Narodna odbrana, Jadranska straža, Orjuna, SRNAO, Udruženje bivših četnika, Udruženje četnika »Petar Mrkonjić«, Udruženje za suzbijanje bugarskih bandita imaju, prema zaključcima IV kongresa KPJ, prvenstven zadatak da u tim izuzetnim prilikama »...pomažu pri gušenju svakog klasnog i revolucionarnog pokreta za vreme rata.«¹⁰⁴⁾ Jedan od posebno naglašanih zadataka KPJ prije nego izbije rat predstavlja rad među omladinom i komunisti udruženi prvenstveno s omladinom moraju da vode borbu »...protiv buržoaskih sportskih organizacija, protiv fašističkih organizacija itd., pomoću kojih buržoazija priprema omladinu za imperijalistički rat. U tu svrhu Partja i SKOJ treba da šalju svoje članove u takve organizacije, ne pozivajući radničku omladinu da stupe u njih, već stvarajući radničke sportske organizacije.«¹⁰⁵⁾ Zadaci KPJ i SKOJ-a u toku izbijanja rata u borbi protiv nacionalističkih organizacija konkretno se ne određuju. Međutim, zadatak KPJ u vrijeme izbijanja rata formulisan je u ovo vrijeme isto onako kao što je bio zadatak Boljševičke partije pod rukovodstvom Lenjina u toku prvog svjetskog rata, tj. da se bori da imperijalistički rat preraste u građanski rat.

U dokumentima IV zemaljske konferencije koja je održana 1934. govori se o daljoj fašizaciji zemlje kao načinu rješavanja osnovnih suprotnosti kapitalističke Jugoslavije. Fašizacija zemlje, prema ovoj analizi, manifestuje se, pored ostalog, i u stvaranju fašističkih masovnih stranaka i organizacija kao što su Četnici, Jugoslovenska akcija, Boj, Zov Jadrana i dr. i u toleriranju djelovanja klerofašističkih organizacija kao što su u to vrijeme bile Katolička akcija i Križari. Fašizacija zemlje manifestuje se dalje u pooštavanju terora protiv radničke klase, seljaštva i ugnjetenih naroda.¹⁰⁶⁾ Ponovno se u dokumentima ove konferencije KPJ naglašava potreba da komunisti djeluju ne samo među masama i u reformističkim i klerikalnim sindikatima već i u masovnim fašističkim organizacijama. Utvrđeno je da komunisti do tada nisu dovoljno pažnje

¹⁰³⁾ Isto.

¹⁰⁴⁾ Kongresi i konferencije KPJ 1919—1937. IV kongres KPJ. Rezolucija O ratnoj opasnosti i našim zadacima u borbi protiv rata, str. 185.

¹⁰⁵⁾ Isto, str. 190.

¹⁰⁶⁾ Kongresi i konferencije KPJ 1919—1937. IV zemaljska konferencija KPJ. Odluka o izvještaju Centralnog komiteta i zadacima Partije, str. 222.

posvećivali svom radu u nacionalističkim organizacijama i postavljen je zadatak partijskim organizacijama da svoj uticaj povećaju, i to naročito na selu.¹⁰⁷⁾ Organizacijama SKOJ-a stavljeno je u zadatak da u »...zavisnosti od masovnosti pojedinih fašističkih organizacija pošalju u te organizacije cijele grupe i čelije SKOJ-a radi pridobijanja elemenata tih organizacija za borbu u preduzećima, za borbu protiv fašizacije i militarizacije omladine u svim tim organizacijama i društvima.«¹⁰⁸⁾ U skladu sa ovakvim odlukama IV partijske konferencije rukovodstvo SKOJ-a u jednoj svojoj instrukciji postavilo je zadatak skojevskim organizacijama da primijene masovan rad u »fašističkim organizacijama«, konkretno Sokolu, Jadranskoj straži, Streljačkoj družini i Bojovnicima. »U tom pogledu, ističe se u pomenutoj instrukciji, treba već jednom napraviti prelom u vašem radu i konkretno rasporediti vaše snage koje treba da rade u tim pomenutim masovnim organizacijama.«¹⁰⁹⁾ Rukovodstvo SKOJ-a kritikovalo je dotadašnju praksu da se isključivo upućuju studenti u rad »fašističkih organizacija« i sugeriralo skojevskim organizacijama da u toj akciji traže puni oslonac u radničkoj omladini.¹¹⁰⁾

U dokumentima Komunističke partije Jugoslavije iz tog vremena se među »fašističkim organizacijama« u kojima KPJ i SKOJ treba da ostvare svoj politički uticaj ne spominje i Udruženje četnika. Međutim, u to vrijeme KPJ je bila odredila svoju političku taktiku u borbi i protiv ove nacionalističke organizacije. To se može utvrditi na osnovu jednog pisma Kominterne upućenog rukovodstvu Komunističke partije Jugoslavije. U pismu se sugerira rukovodstvu KPJ da pokrene akciju među prijateljima »slobode i napredka« za raspuštanje četničke organizacije. Aktuelnost i politički značaj ove akcije obrazloženi su sa nekoliko momenta. Prvo, polazilo se od jedne ocjene da su četnici zbog svojih zlodjela veoma omrznuti u narodu, i to »...kako u Hrvatskoj tako i u Srbiji«. Stoga bi, prema ovom mišljenju, parola za raspuštanje četničke organizacije bila veoma popularna, posebno u Hrvatskoj neposredno poslije ubistva narodnog poslanika Brkljačića i izvršenih drugih četničkih zlodjela. Drugo, četnici su prema istoj ocjeni »najborbenija i najkonzervativnija fašistička organizacija« i borba protiv nje predstavljaće opšti doprinos borbi protiv fašizma u cjelini. Akcija za raspuštanje četnika imala bi, prema mišljenju Kominterne, realne uslove da se uspješno okonča. Pri tome imale su se u vidu sljedeće okolnosti: akcija za raspuštanje četnika može se legalno istaći pošto su četnicima nezadovoljni ne samo širi slojevi naroda već takođe i Udružena opozicija i vladajuća partija Jugoslavenska radikalna zajednica; najzad, postojeća četnička organizacija nema podršku »pravih četnika« jer su svojim organizacijama ona predstavljala »...skup svakojakih tamnih elemenat, pustolova, probisveta i kriminalnih tipova koji sakrivajući se za fraze o zaštiti otadžbine vrše nekažnjeno zlodjela nad narodom«. U završnom dijelu ovog pisma konstatuje se da će uspješan ishod akcije za raspuštanje četničke organiza-

¹⁰⁷⁾ Isto, str. 231.

¹⁰⁸⁾ Isto. IV zemaljska konferencija KPJ. Rad među omladinom i zadaće Partije, str. 259.

¹⁰⁹⁾ ARP, Beograd, FKI — Sekcija SKOJ od 7. septembra 1934. Fotokopija.

¹¹⁰⁾ Isto.

cije pozitivno uticati na razoružavanje drugih fašističkih organizacija. U svim onim mjestima, konstatuje se na kraju ovog dokumenta, gdje nisu postojale četničke organizacije, KPJ treba da organizira akcije protiv svih onih organizacija koje su slične četničkoj ili nekoj drugoj nacionalističkoj organizaciji (Organizacije nacionalnih studenata — Ornas —, organizacije Pozorci u Sloveniji, i Hodžerine organizacije u Srbiji).¹¹¹⁾

Utvrđujući akciju za raspuštanje četničke organizacije, Kominternu je neosporno bila dosta dobro obaviještena o prilikama i odnosima u četničkim organizacijama i političkim uslovima u kojima je ona djelovala. Tačno je da su građanske partije u opoziciji bile neraspoložene prema četničkom udruženju i da je takođe Jugoslovenska radikalna zajednica, prvenstveno pod pritiskom Jugoslovenske muslimanske organizacije i Koroščeve Ljudske stranke izražavala nezadovoljstvo prema četnicima koje je bilo praćeno ometanjem rada pojedinim četničkim pododborama i otvorenim zabranama daljeg rada. Postojao je takođe i sukob među četnicima i jedan broj četnika učesnika u balkanskim ratovima i u prvom svjetskom ratu distancirao se od postojećeg Udruženja četnika. Međutim, teško je utvrditi koji su među njima bili »pravi« četnici, kako se to u dokumentu Kominterne doslovno navodi, pošto je i u samom Udruženju četnika postojao jedan broj njih koji su takođe bili učesnici u pomenutim ratovima, ali su iz određenih razloga bili u sukobu sa »pravim« četnicima koji su bili izvan postojeće organizacije. O tom sukobu među četnicima već je nešto opširnije rečeno na drugom mjestu ovog rada. Ovdje treba konstatovati da je akcija za raspuštanje četničke organizacije našla svoje određeno mjesto u listovima građanske političke opozicije. Tim putem izvršen je pritisak na vlasti i one su morale u izvjesnoj mjeri poduzimati neke akcije protiv četnika. Međutim, teško je utvrditi u kojoj mjeri je cijela ova akcija inicirana i vođena pod uticajem i rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije.

Politika rukovodstva Komunističke partije, usmjerena već od 1934. na prevazilaženje dotadašnjeg »čelijskog« načina rada partijskih organizacija i orijentisana na djelovanje njenih kadrova u raznim kulturnim, nacionalnim i sportskim organizacijama, snažno je doprinijela povećanju njenog društveno-političkog uticaja u zemlji i čvršćem povezivanju sa širim slojevima naroda. Uticaj Komunističke partije Jugoslavije počeo se od tada osjećati i u onim organizacijama u kojima su svojevrmeno imali uporište nacionalnosti. To je slučaj sa sokolskom i skautskom organizacijom i udruženjem Jadranska straža. Bilo je primjera da su komunisti u pojedinim skautskim i sokolskim organizacijama zauzimali rukovodeća mjesta.¹¹²⁾ U izrazito ekstremnim nacionalističkim organizacijama, kao što su u to vrijeme bile Udruženje četnika, Narodna odbrana, Jugoslovenska akcija KPJ ni u ovo vrijeme nije stvorila sebi uporišta.

U dokumentima Komunističke partije Jugoslavije ekstremne nacionalističke organizacije i pokreti redovno su se nazivali fašističkim. Tu ocjenu oni su dobili već na I zemaljskoj konferenciji KPJ, a u Rezoluciji

¹¹¹⁾ ARP Beograd. Fond KI 1936/186, od 22. maja 1936.

¹¹²⁾ Komunisti su obezbijedili vodeće mjesto u skautskoj organizaciji u Sarajevu, Mostaru i Bijeljini. U Sarajevu na čelu skautskog stega nalazili su se komunisti Vladimir Frković-Lule i Stanivuković Predrag. Inače nacionalisti su ovu organizaciju

o fašizmu koja je usvojena na II zemaljskoj konferenciji 1923. učinjen je pokušaj da se cio pokret teoretski definiše. Polazeći od pravilne ocjene da buržoazija uvijek pribjegava stvaranju privatne, nelegalne vojske u kritičnim momentima za svoju vlast, koja samim tim još ne predstavlja fašizam, u rezoluciji se odmah iza toga konstatuje da se u Jugoslaviji neposredno nakon rata formirao jak fašistički pokret koji se prvenstveno manifestuje kao pokret organiziran pod rukovodstvom srpske buržoazije »među nezadovoljnim sitnoburžoaskim poluproleterskim masama, koje su teško pogođene privrednom krizom, radi održanja svoje hegemonije i radi daljeg imperijalističkog ugnjetavanja podjarmljenih naroda«. ¹¹³⁾ U skladu sa ovakvom ocjenom tadašnje nacionalističke organizacije kao što su Orjuna, SRNAO, Udruženje četnika dobile su kvalifikativ fašističkih organizacija. Neosporno da su ove organizacije, s obzirom na metode koje su primjenjivale u političkoj borbi sa svojim protivnicima i tendencijama koje su u svom biću nosile, sadržavale elemente fašizma, što, uostalom, nije ništa čudno ako se prihvati misao da postoji organska veza nacionalizma i fašizma i da »...sve razlike između evropskih fašizama jesu razlike između njihovih nacionalističkih baština«. ¹¹⁴⁾ Međutim, definisanje nacionalističkih pokreta u dokumentima KPJ kao fašističkih nije proizlazilo kao rezultat svestrane društveno-političke analize ovih fenomena i više je u sebi sadržavalo elemenat političke propagande koji najčešće pojave prikazuju u svom uprošćenom vidu. Kao što su u ostalim dokumentima KPJ koji sadrže ocjene društvenih i političkih kretanja u zemlji između dva rata na izvjesnim mjestima osjeća pojednostavljena slika zbivanja i shematsko crno-bijelo slikanje događaja, isto se to odnosilo i na ocjene karaktera nacionalističkih organizacija. ¹¹⁵⁾ Nepotpunost, a ponekad proizvoljnost u kvalifikovanju nacionalističkih pokreta u zemlji dozvolila je da se na jednom mjestu u dokumentima KPJ konstatuje kako se u Jugoslaviji stvorio jak fašistički pokret i istovremeno konstatuje da on nema uslova za svoj razvitak jer ne postoje veliki gradovi i nedostaje lumpenproletarijat kao ljudska snaga fašističke vojske. Na drugom mjestu u dokumentima KPJ se kaže

smatrali kao svoju. List Udruženja srpskih četnika *Četnik* pisao je svojevremeno da je »skaut gotov četnik« i da je ta organizacija rezervoar četničkoj organizaciji. List *Četnik*, br. 3, od 16. februara 1930. Prodor komunista u skautsku organizaciju bio je neposredan povod da Ministarstvo unutrašnjih poslova uputi jedan dopis Upravi banovine u Sarajevu u kome doslovno stoji sljedeće: »Za skautsku organizaciju treba zainteresovati naše nacionalno ispravne ljude i nastojati da ovakvi ljudi ulaze po upravama skauta dok sve ostale marksistički orijentisane elemente treba čim pre iz uprave i udruženja uklanjati.« — ABH FDB, Pov. D. Z. br. 2349/37, od 15. maja 1937.

¹¹³⁾ Kongresi i konferencije KPJ 1919—1937. III Zemaljska konferencija KPJ. Rezolucija o fašizmu, str. 82—85.

¹¹⁴⁾ Dr Milorad Ekmečić: *Osnove građanske diktature u Evropi između dva svjetska rata*. Izdanje Zavoda za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1967. Drugo dopunjeno izdanje, str. 32.

¹¹⁵⁾ U političkom izvještaju IV zemaljske konferencije KPJ konstatuje se, na primjer, da je velikosrpska Jugoslavija »izričito imperijalistička država i to ne samo što priprema rat za spasavanje imperijalističke Jugoslavije« već i radi novih imperijalističkih osvajanja, prvenstveno protiv Italije, »glavnog suparnika velikosrpske buržoazije«. — Kongresi i konferencije KPJ 1919—1937. IV zemaljska konferencija KPJ 1934, str. 224. Sličnih shematskih ocjena ima i na drugim mjestima.

da fašizam u Jugoslaviji nisu prihvatile široki slojevi naroda i stoga on nema uslova da postane ozbiljniji politički faktor u zemlji.¹¹⁶⁾

Četnički pokret nosio je u sebi elemente fašističkog pokreta, ali se on ne može poistovetiti sa analognim fašističkim pokretom u Italiji i Njemačkoj niti se definisati kao čisto fašistički pokret.¹¹⁷⁾ Četnički pokret, kao i slični nacionalistički pokreti, izrastao je na vlastitoj nacionalnoj baštini i u posebnim društveno-ekonomskim uslovima i političkim prilikama. Ti momenti su doprinijeli da je on u predratnoj Jugoslaviji imao funkciju instrumenta režima, odnosno političkih partija na vlasti, da nikada nije prerastao u nezavisan društveno-politički pokret koji bi ne samo nadrastao postojeću političku strukturu već joj se i suprotstavio vlastitim programom nove buduće državne organizacije. Četnici, članovi Narodne odbrane, i članovi sličnih organizacija djelovali su unutar postojećeg buržoasko-parlamentarnog sistema koji u jednoj zaostaloj zemlji kakva je u to vrijeme bila Jugoslavija nije omogućavao razmah demokratskih institucija; stavljali su se u službu vladajućih političkih stranaka i prema okolnostima i prilikama i prema potrebi primjenjivali fašističke metode borbe, ali nikada ne prelazeći granicu koju su im njihovi naredbodavci utvrdili. Sve ove organizacije bile su sastavni dio nerazvijene i nedovoljno demokratske političke strukture i sve promjene koje su se u njoj odigravale neposredno su se odražavale i na njih. Četnički uticaj nije rastao na neuspjesima postojećeg sistema, već su gubici i porazi tog sistema bili i njihovi vlastiti gubici. Stoga bi se i naziv »fašistički« za ove organizacije i pokrete mogao prihvatiti uslovno s obzirom na metode koje su primjenjivali u borbi protiv svojih političkih protivnika i tendencije koje su u sebi nosili. U drukčijoj društveno-političkoj konstelaciji odnosa neosporno bi se u nacionalističkim organizacijama najbrže oblikovao fašistički pokret sa svim svojim bitnim obilježjem.

¹¹⁶⁾ Kongresi i konferencije KPJ 1919—1937, str. 83—84. Vidi: ARP Beograd; Fond KI, br. 29—10. III zemaljska konferencija KPJ. Politička situacija i neposredni zadaci Nezavisne radničke partije Jugoslavije i ARP Beograd. F. KI br. 87. 1923. Politički izvještaj o situaciji u zemlji.

¹¹⁷⁾ Konstatujući na jednom mjestu u svojoj studiji *Osnove građanske diktature* ... »da je zapadnoevropski fašizam izrastao u dubokoj krizi građanskog društva koga je trebalo spasavati temeljitim socijalnim promjenama«, dr Ekmečić s tim u vezi tvrdi da su zaostala društva istočne Evrope sa izrazito seljačkim obilježjem mogla samo »...imitirati sve što je u fašizmu spoljašnje, ali sama po sebi nikada nisu mogla da organski reprodukuju onu vrstu fašizma koja se izvorno javila u Njemačkoj i Italiji«. — Navedena studija dr M. Ekmečića, str. 30.

CHETNIK AND SIMILAR NATIONAL ORGANISATIONS IN THE FIGHT AGAINST THE WORKERS MOVEMENT AND THE COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA IN THE PERIOD BETWEEN THE TWO WARS

Summary

The ruling state and political system of the Bourgeoisie of pre-war Yugoslavia used measures of cooperation with the illegal army of the nationalists in every crisis. In the first phase, i. e. from 1918—1921 when the nationalist organisations of the regime had not yet been created, the organs of the bourgeois government created a national guard according to the needs of the moment, or as it was otherwise called the National Defence. The National Guard was formed in almost all parts of the country and this work analyses in particular the actions of the Guard in the area of Bosnia-Hercegovina during 1920—1921. The National Guard mainly consisted of the small-town element and was characterised by brutal and aggressive actions in its fight against the workers movement. At this time the Bourgeoisie also found support in their fight against the revolutionary movement and the Communist Party of Yugoslavia in one section of the workers movement, concretely in Bosnia-Hercegovina, in a group of socialists belonging to the extreme right, who were popularly known as »Zvonashi« from the name of their newspaper »Zvono« (bell). »Zvonashi« appeared with nationalistic paroles and were supported in those industrial centres, in which unqualified and semi-qualified workers, with a low class-consciousness and tied closely to the village, were concentrated.

During 1921, the regime had already found a reliable support for its action against the revolutionary workers movement and the C. P. Y. in the newly-created nationalist organisations of the regime, such as the ORJUNA, the Association of Chetniks, National Defence and several years later in the organisation of Serbian National Youth. Until the establishment of the 6th-January regime, individual nationalist organisations took part and were sometimes initiators of actions against the revolutionary workers movements. The work quotes many instances of such actions. Nevertheless from the second half of 1921, the Bourgeois government did not seek the help of the national organisations of the regime to such an extent in the fight against the workers movement since its further development was seriously impaired by repressive actions up to that time, which from 1921 acquired a »legal« basis. The regime began to seek the wide support of »private initiative« in the fight against the revolutionary workers movement and the C. P. Y. from 1934 when it was confronted with a rejuvenated and revived workers movement led by the C. P. Y. The regime wished to oppose this with organised anti-communist propaganda. In its efforts to do this, it had the full understanding and support of the nationalist organisations, first and foremost of the Association of Chetniks, National Defence, the »Sokols« and other similar »patriotic« associations. These organisations were themselves initiators of wide anti-communist actions, which solidified from 1935 into the creation of an anti-communist Committee and Council throughout the whole country. The Association of Chetniks insisted on being the bearer and co-ordinator of anti-communist activities of the nationalist organisations and associations. The entire action of the anti-communist committees, however, was led and

controlled by the Home Office (Ministry of Internal Affairs) and the whole burden of this action fell on the organs of the government. The Association of Chetniks and similar nationalist organisations did not enjoy any more socio-political prestige as they had already been seriously compromised by their participation in unpopular actions on the side of the regime. On the basis of much evidence, the author has established that the widely-spread anti-communist action was completely unsuccessful.

In the final part of the work, the forms, which the fight of the C. P. Y. against the nationalist organisations of the regime took, the latter, always being treated as fascists in the documents of the C. P. Y., are analysed. The C. P. Y. created within the revolutionary workers movement special fighting units which came into conflict with the nationalists in open physical fighting. From 1934, the C. P. Y. endeavoured to paralyze individual national organisations by infiltrating its members into the leadership of these organisations (especially the Sokol and Scout organisations).